

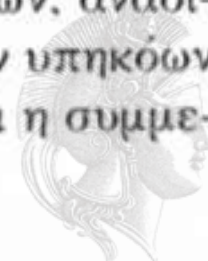
Αναστασία Γ. ΠΑΛΗΟΥ

Παράλληλη δικαιοδοσία δικαστικών οργάνων επί γαμικών διαφορών στην Κοζάνη στα τέλη του 19^{ου} αι.*

Α. Τον 19^ο αιώνα, με τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, γνωστές ως Tanzi-
mat, δρομολογήθηκαν δεσμοί, που ευαγγελίζονταν εγγυήσεις για την
ασφάλεια της ζωής και της περιουσίας όλων των οθωμανών υπηκόων
ανεξαρτήτως θρησκειότητας. Ανάμεσα στα άλλα, αναγνωρίστηκε και η
συμμετοχή των λαϊκών στη διοίκηση των θρησκευτικών κοινοτήτων¹.

* Σε μια συνοπτικότερη μορφή, η παρούσα εργασία ανακοινώθηκε στην 1Β΄ Συ-
νάντηση Ιστορικών του Δικαίου που οργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Ιστορίας του
Δικαίου στη Νομική Σχολή του Δημοκρίτειου Πανεπιστήμιου Θράκης (Κομοτηνή 22-
24.10.2009).

1. Οι μεταρρυθμίσεις στην παρακμάζουσα οθωμανική αυτοκρατορία στόχευαν
στην αλλαγή του δεοκρατικού συστήματος και στη δημιουργία ενός σύγχρονου (για
την εποχή) κράτους. Εγκαινιάστηκαν το 1839 με το διάταγμα Hatt-i Serif (Χάττ-ι
Σερίφ), που είχε ως κατευθυντήρια γραμμή το σεβασμό της ζωής, της τιμής και της
περιουσίας όλων γενικά των υπηκόων του Σουλτάνου καθώς και την ισότητά τους
απέναντι στο νόμο ανεξάρτητα από θρήσκευμα. Τις αρχές αυτές αποσαφήνισε το
Hatt-i Humayun (Χάττ-ι Χουμαγιούν) στα 1856, με το οποίο, μεταξύ άλλων, αναδι-
οργανώθηκαν και τα millet, δηλ. οι θρησκευτικές κοινότητες των οθωμανών υπηκόων
υπό την ηγεσία του θρησκευτικού τους ηγέτη. Μέσω αυτών ενισχύθηκε και η συμμε-

Με τους Γενικούς Κανονισμούς του 1860² και τις μετέπειτα πατριαρχικές και συνοδικές εγκυκλίους που εκδόθηκαν υπό το καθεστώς αυτό, εισήχθη σταδιακά μια ενιαία οργάνωση του ορθόδοξου Κοινού, στην αυτοδιοίκηση του οποίου ανήκε, μεταξύ άλλων, και η επίλυση διαφορών οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου. Η δικανική αντιμετώπιση αυτού του είδους των διαφορών ανατέθηκε για μεν το πνευματικό

τοχή των λαϊκών στην απονομή της δικαιοσύνης και στη διοίκηση της θρησκευτικής κοινότητας. Το millet των Ορθοδόξων είχε ως επικεφαλής τον εκάστοτε Οικουμενικό Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Για την περίοδο του Τανζιμάτ βλ. ενδεικτικά Ed. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat ou Histoire des Réformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu' à nos jours*, Paris 1882, σελ. 35 επ., Ε.Χ. Εμμανουηλίδου, *Τα τελευταία έτη της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, Αθήναι 1924, σελ. 45 επ., Χ.Κ. Παπαστάδης (έκδ.- επιμ.), *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς*, τόμ. 1^{ος}, Νομοθετικές πηγές - Κανονισμοί Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 9-11 (εφεξής: Παπαστάδης, *Οι Κανονισμοί*), Ν.Ι. Πανταζόπουλου, «Τά “προνόμια” ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις Χριστιανών-Μουσουλμάνων, Συμβολή εις το Εθιμικόν Κοινοδικαίον της Εγγύς Ανατολής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης» (εφεξής: Πανταζόπουλου, *Προνόμια*), *Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΕΕΣΝΟΕ ΑΠΘ)* τόμ. ΙΘ', τεύχ. Γ', *Αντιχάρισμα στον Ν.Ι. Πανταζόπουλο*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 74 επ. (εφεξής: *Αντιχάρισμα Γ'*), Κ. Κωστή, «Κοινότητες, Εκκλησία και Μιλλέτ στις “Ελληνικές” περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των Μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων* 13, 1991, 57 επ., Π. Κονόρτα, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, Βεράτια για τους προκαθήμενους της Μεγάλης Εκκλησίας (17^{ος} - αρχές 20^{ού} αιώνα)*, Αθήνα 1998, σελ. 148 επ., 299 επ. Για το κείμενο των Χάττ-ι Σερίφ και Χάττ-ι Χουμαγιούν, βλ. Δ. Νικολαΐδου, *Οθωμανικοί Κώδικες, ήτοι Συλλογή των εν ενεργεία Νόμων, Κανονισμών, Διαταγμάτων και Οδηγιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1869, σελ. 13-17, 21-39 (εφεξής: *Οθωμανικοί κώδικες*).

2. Οι «Γενικοί Κανονισμοί περί διευθετήσεως των Εκκλησιαστικών και Εθνικών πραγμάτων των υπό τον Οικουμενικόν Θρόνον διατελούντων Ορθοδόξων Χριστιανών, υπηκόων της Α. Α. Μεγαλειότητος του Σουλτάνου» ψηφίστηκαν το 1860 από τα μέλη (κληρικούς και λαϊκούς) του Εθνικού Προσωρινού Συμβουλίου και επικυρώθηκαν από το Σουλτάνο το 1862. Διήρκεσαν μέχρι το 1923, οπότε και καταργήθηκαν από τη Συνθήκη της Λωζάννης. Περιορίσαν τις αρμοδιότητες του Πατριάρχη και των Μητροπολιτών και ενίσχυσαν τη συμμετοχή των λαϊκών στις υποθέσεις του ορθόδοξου Κοινού της αυτοκρατορίας. Με αυτούς επιδιώχθηκε μια ομοιομορφία στο καθεστώς των κατά τόπους κοινοτήτων. Μέχρι το 1870, εκτός από τον Αρχιερέα που ήταν *ex officio* ο εκπρόσωπος των Ορθοδόξων της επαρχίας του αλλά και υπεύθυνος για τη νομιμοφροσύνη τους, τα λοιπά κοινοτικά όργανα, η δομή και η λειτουργία τους, αλλά και ο βαθμός συμμετοχής του λαϊκού στοιχείου στα κοινά διέφεραν από τόπο σε τόπο. Βλ. ενδεικτικά Σ. Αντιόχου, *Τα προνόμια της Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας και περί εκλογής των Πατριαρχών αυτής επί τη βάσει αυτών*, Εν Αθήναις 1901, σελ. 47 επ., Παπαστάδης, *Οι Κανονισμοί*, σελ. 11-13, 69 επ., Π. Κονόρτα, *ό.π.*, σελ. 99-101, 303 επ.

μέρος στη δικαιοδοσία αμιγώς εκκλησιαστικών δικαστηρίων «ἐξ ἱερέων καταλλήλων», για δε το υλικό μέρος στη δικαιοδοσία μικτών εκκλησιαστικών δικαστηρίων «ἐκ πολιτῶν τιμίων, εὐὐπολήπτων καί διακεκριμένων ἐπὶ ἀκεραιότητι χαρακτῆρος», με πρόεδρο και στις δύο περιπτώσεις τον επιτόπιο Αρχιερέα. Λίγα χρόνια αργότερα, άρχισε σταδιακά και η σύνταξη των κατά τόπους Κανονισμών³.

3. Με βάση τους Γενικούς Κανονισμούς (Γ.Κ.) και τις πατριαρχικές εγκυκλίους που εκδόθηκαν σε εφαρμογή τους, τα δικαστήρια του ορθόδοξου Κοινού διακρίθηκαν σε πνευματικά και μικτά. Τα πνευματικά δικαστήρια ασχολούνταν με τις λεγόμενες «πνευματικές» υποθέσεις της μνηστείας, του γάμου, της διατροφής συνεστώτος του γάμου και τις συναφείς με αυτές. Τα μικτά δικαστήρια δίκαζαν τις λεγόμενες «υλικές» διαφορές από διαθήκες και αφιερώματα, από διατροφή μετά το διαζύγιο, τράχωμα και προίκα, από τη λύση του γάμου και της μνηστείας και τις κληρονομικές εξ αδιαθέτου διαφορές. Περαιτέρω, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια διακρίθηκαν: 1) σε Επισκοπικά (μικτά και πνευματικά) ανά Επισκοπή, τα οποία δίκαζαν πρωτοδίκως, 2) σε Μητροπολιτικά (μικτά και πνευματικά) στην έδρα του Μητροπολίτη, που δίκαζαν πρωτοδίκως τις διαφορές των ορθόδοξων χριστιανών του τόπου αρμοδιότητάς του και κατ' έφεση τις υποθέσεις των Επισκοπών που υπάγονταν στην κάθε Μητρόπολη και 3) σε Πατριαρχικά, και ειδικότερα: α] στο Πνευματικό Δικαστήριο, το οποίο δίκαζε πρωτοδίκως τις πνευματικές υποθέσεις στην περιοχή της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινούπολης, β] στην Ιερά Σύνοδο, που λειτουργούσε ως Εφετείο για τις αποφάσεις των Μητροπολιτικών Πνευματικών Δικαστηρίων και ως ακυρωτικό δικαστήριο για τις πρωτόδικες αποφάσεις των Επισκοπικών Πνευματικών Δικαστηρίων και τις κατ' έφεση αποφάσεις των Μητροπολιτικών Πνευματικών Δικαστηρίων, και γ] στο Διαρκές Μικτό Συμβούλιο, το οποίο λειτουργούσε ως πρωτοβάθμιο δικαστήριο για τις υλικές διαφορές της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινούπολης, ως δευτεροβάθμιο για τις αποφάσεις των Μικτών Μητροπολιτικών Δικαστηρίων και κατ' αναίρεση για τις κατ' έφεση αποφάσεις των Μικτών Μητροπολιτικών Δικαστηρίων και τις πρωτόδικες αποφάσεις των Μικτών Επισκοπικών Δικαστηρίων. Βλ. Μ.Γ.Μ. Καραβοκυρού, *Κλείς της συνήθους οθωμανικής νομοθεσίας*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1882, σελ. 176-179, 113 επ., Ε.Γ. Ταπεινού (έκδ. Κ. Βοσνάκου), *Δικονομικός οδηγός ή ερμηνεία της εν τοις Πατριαρχείοις καί τω κλίματι του Οικουμενικού Θρόνου ισχύουσας οθωμανικής εμπορικής δικονομίας*, τεύχ. Β', Κωνσταντινούπολις 1896, σελ. 177 επ., Μ.Γ. Θεοτοκά, *Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου ήτοι της Ι. Συνόδου και του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου επί του Αστικού, Κανονικού και Δικονομικού δικαίου από του έτους 1800 μέχρι του 1896 μετά σημειώσεων*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1897, σελ. 7 επ., Γ.Π. Νάκου, «Περί του δεσμού του “πατρικού δικαιώματος” (baba-hakki) εις το εθιμικόν δίκαιον Θράκης», *Αρμενόπουλος* ΛΒ' / 1978, 401-402 [8-10], Χ Κ. Παπαστάδη, «Ο κοινοτισμός στην Μακεδονία υπό το καθεστώς των “Εθνικών Κανονισμών”», *Συμπόσιο: Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 137 επ. (εφεξής: Παπαστάδη, *Ο κοινοτισμός στη Μακεδονία*). Ορισμένες από τις πατριαρχικές εγκυκλίους που εκδόθηκαν στο πλαίσιο των Γ.Κ. ήταν και αυτές της 27.1.1881 «Περί συστάσεως πρωτοδίκων εκκλησιαστικών δικαστηρίων και Εφετείων» και της 31.1.1891 «Περί συστάσεως Πνευματικών και Μικτών Δικαστηρίων», για τις οποίες βλ. Ι. Σταυρίδου, *Συλλογή Πατριαρχικών και Συνοδικών Εγκυκλίων, Πατριαρχικών αποδείξεων και Εγκυκλίων της*

Παράλληλα, στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, με το νόμο που ρύθμιζε τη διαίρεση της αυτοκρατορίας σε γενικές διοικήσεις (1864), η κοινότητα αναγνωρίστηκε ως ο πυρήνας του διοικητικού συστήματος της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το συμβούλιο δημογερόντων, που προβλεπόταν στην ηγεσία της κοινότητας, είχε διοικητικές, φορολογικές και δικαστικές αρμοδιότητες. Οι τελευταίες περιορίζονταν κυρίως στη συμβιβαστική επίλυση των ιδιωτικών διαφορών, που ανέκυπταν μεταξύ των μελών της κοινότητας⁴.

Μ. Πρωτοσυγκελλίας, εν Κωνσταντινουπόλει 1900, σελ. 55-56, 48-49, ενώ για τις πατριαρχικές οδηγίες του 1900 «Περί του πως δει διεξάγεσθαι τας εκάστοτε εμπιπτούσας διαφοράς εν τοις εκκλησιαστικοίς και μικτοίς εκκλησιαστικοίς δικαστηρίοις του Κλίματος του Οικουμενικού Θρόνου» βλ. την ομώνυμη μελέτη του Α.Γ. Κουτσουνάδη στην *Ελληνική Δικαιοσύνη* 34 (1993), 988 επ.

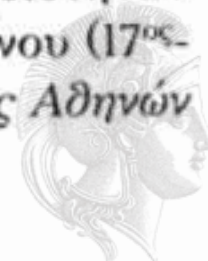
4. Σύμφωνα με το νόμο «Περί της νέας διαιρέσεως της Αυτοκρατορίας εις γενικάς διοικήσεις υπό την επωνυμίαν Βιλαγέτ (Νομαρχίας)» (1864) (βλ. *Οθωμανικοί κώδικες*, σελ. 72 επ.), ο νομός (vilayet) διαιρούνταν σε διοικήσεις (sancak), αυτές σε υποδιοικήσεις (kaza) και αυτές σε «χωρία και κοινότητες» με ιδιαίτερη δημαρχία, η οποία αποτελούσε αποκεντρωμένη κρατική αρχή γενικής αρμοδιότητας ανεξάρτητη από θρήσκευμα. Βλ. Παπαστάθη, *Ο κοινοτισμός στη Μακεδονία*, σελ. 141. Στο άρθρο 58 του παραπάνω νόμου προβλεπόταν η συγκρότηση σε κάθε χωριό δημογεροντίας με 3-12 μέλη, στην οποία μετείχε ως μέλος και ο θρησκευτικός αρχηγός, ενώ κατά το άρθρο 59 οι δημογέροντες είχαν αποστολή, μεταξύ άλλων, να επιλύουν «εἰρηνικῶς πᾶσαν διαφοράν δυναμένην νά περαιωθῇ διὰ τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν διαφερομένων». Ακόμη, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 107 του «Νόμου περί διοικήσεως των νομών» (1870) οι δημογέροντες είχαν αρμοδιότητα να «θεωροῦσι συμβιβαστικῶς τὰς μεταξύ τῶν κατοίκων ἑνὸς χωρίου ἀναφυομένας ἰδιωτικὰς δίκας», χωρίς αυτή να επεκτείνεται και σε ποινικές υποθέσεις, αφού κατά το άρθρο 110 του ίδιου νόμου «δέν ἐπιτρέπεται αὐτοῖς νά ἀποφασίζωσι περί οἵαςδήποτε ποινικῆς πράξεως». Ομοίως, στο νόμο «Περί οργανισμού των τακτικῶν δικαστηρίων» (1869) «πᾶσα κώμη ἢ προσάυξημα (ναχιγιές) ἔχει ἓν συμβούλιον δημογερόντων ἐκπληροῦν ἔργα εἰρηνοδικείου εἰς τὰς μεταξύ ἰδιωτῶν διαφοράς» (προκαταρκτικές διατάξεις). Τα δημογεροντικά συμβούλια «χρεωστοῦσι νά προσπαθῶσι πρὸς συμβιβασμὸν τῶν διαδίκων εἰς τὰς νομίμους καὶ ἐπιδεκτικὰς συμβιβασμοῦ διαφοράς...» (άρθρο 1). Βλ. *Οθωμανικοί κώδικες*, σελ. 104 επ. Γενικότερα για τις κοινότητες και την ανάπτυξη του κοινοτισμού την περίοδο της τουρκοκρατίας, βλ. ενδεικτικά Ν.Γ. Μοσχοβάκη, *Το ἐν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Εν Αθήναις 1882, σελ. 68 επ., Κ. Λαμέρα, «Περί του δεσμού των ἐπὶ τουρκοκρατίας Δημογεροντιῶν», *Μικρασιατικά Χρονικά* τόμ. 3^{ος}, Αθήναι 1940, σελ. 1 επ., Ν.Ι. Πανταζόπουλου, *Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την τουρκοκρατίαν*, Αθήναι 1958, σελ. 14 επ. (εφεξής: Πανταζόπουλου, *Ελλήνων συσσωματώσεις*), Κ. Παπαδόπουλου, «Εἰδήσεις περί της Κοινότητος και της Δημογεροντίας Σμύρνης προ της Επανάστασεως του 1821 και η τότε κατά τόπους ἀνάπτυξις του κοινοτισμοῦ και χειραφέτησις αὐτοῦ ἀπὸ της Εκκλησίας», *Μικρασιατικά Χρονικά* τόμ. 9^{ος}, Αθήναι 1961, σελ. 1 επ., Ν.Ι. Πανταζόπουλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, σελ. 41 επ. (εφεξής: Πανταζόπουλου, *Κοινοτικός βίος*), Ελένης Ε. Κούκκου, *Οι κοινοτικοὶ δεσμοὶ στις Κυκλάδες κατά την τουρκοκρα-*

Με αφορμή πάντως τα δρησκευτικά «προνόμια» που είχαν παραχωρηθεί από τους Οθωμανούς⁵, αλλά και την επίδραση παραγόντων όπως για παράδειγμα την οικονομική ευρωστία της κοινότητας, η δικαιοδοσία αυτή διευρύνθηκε, με συνέπεια σε κάποιες περιπτώσεις τα κοινοτικά δικαστήρια να κερδίσουν έδαφος σε σχέση με τα εκκλησιαστικά στην επίλυση των ιδιωτικών διαφορών⁶.

τία, Αθήναι 1980, σελ. 55 επ., Γ.Δ. Κοντογιώργη, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση - Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, σελ. 29 επ., Ν.Ι. Πανταζόπουλου, *Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση* (ανάτυπο), Θεσσαλονίκη 1985 (εφεξής: Πανταζόπουλου, *Ελληνικός κοινοτισμός*), του ιδίου, «Community Laws and Customs of Western Macedonia under Ottoman Rule» στον τόμο *Αντιχάρισμα Γ'*, σελ. 463 επ. (εφεξής: Πανταζόπουλου, *Community Laws*), Ι.Τ. Βισβίτη, *Η κοινοτική διοίκηση των Ελλήνων κατά την τουρκοκρατία*, στον τόμο *Η ιδιοπροσωπία του νέου ελληνισμού*, τόμ. Α', Αθήνα 1999, σελ. 93 επ.

5. Πρόκειται για τα γνωστά «προνόμια» του Σουλτάνου Μωάμεθ Β' προς τον Γεννάδιο Σχολάριο, ο οποίος αναγνωρίστηκε ως πρώτος Πατριάρχης μετά την Άλωση. Δύο τουλάχιστον αιώνες πριν την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, η Εκκλησία είχε αποκτήσει αυξημένες πολιτικές, νομοθετικές και δικαστικές εξουσίες, τις οποίες διατήρησαν οι Οθωμανοί για δρησκευτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους. Έτσι, ο Πατριάρχης, με την ιδιότητα του Εθνάρχη (*millet basi*), κατέστη ύπατος αρχηγός της Ορθοδοξίας, ανώτατη πολιτική αρχή και ρυθμιστής του δικαίου όλων των φόρου υπόχρεων (ραγιάδων) Χριστιανών υποτελών στην οθωμανική αυτοκρατορία, συνεχίζοντας την επίσημη δικαική παράδοση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Με την πάροδο του χρόνου η δικαστική δικαιοδοσία της Εκκλησίας διευρύνθηκε σταδιακά με την επίλυση όχι μόνο των διαφορών οικογενειακού δικαίου, που της είχε αναγνωριστεί αρχικά, αλλά και όλων των έννομων σχέσεων του ιδιωτικού δικαίου. Περισσότερα για τα «προνόμια», βλ. ενδεικτικά Ν.Ι. Πανταζόπουλου, *Ρωμαϊκόν δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσσει προς το ελληνικόν, Πανεπιστημιακαί παραδόσεις*, τεύχ. Γ', Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 217 επ. (εφεξής: Πανταζόπουλου, *Ρωμαϊκόν δίκαιον*), Σ. Τρωιάνου, *Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή²1984, σελ. 61-63, Πανταζόπουλου, *Προνόμια*, σελ. 58 επ., του ιδίου, «Εκκλησία και δίκαιον εις την Χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας» στον τόμο *Αντιχάρισμα Γ'*, σελ. 149 επ. (εφεξής: Πανταζόπουλου, *Εκκλησία και δίκαιον*), Ελένης Ε. Κούκκου, *Θεσμοί και προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση, Διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την τουρκοκρατία*, Αθήνα - Κομοτηνή²1988, σελ. 67 επ., Γ.Π. Νάκου, «Η λειτουργία του δικαίου στη Θεσσαλονίκη κατά την τουρκοκρατία, Ενδεικτικά στοιχεία», *ΝΟΜΟΣ (ΕΕΣΝΟΕ)*. 4 *Αφιέρωμα στον Ν.Σ. Παπαντωνίου*, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 482 επ. (εφεξής: Νάκου, *Η λειτουργία του δικαίου*).

6. Ανάπτυξη των κοινοτικών δικαστηρίων παρατηρήθηκε κυρίως στις νησιωτικές περιοχές, σε περιοχές απομακρυσμένες από την κεντρική διοίκηση και σε περιοχές με ιδιαίτερες συνθήκες. Βλ. ενδεικτικά Πανταζόπουλου, *Ελλήνων συσσωματώσεις*, σελ. 14-16, του ιδίου, *Κοινοτικός θίος*, σελ. 49 επ., όπου επισημαίνεται ότι η ανάπτυξη της πολιτικής συσσωμάτωσης (κοινότητας), όπου αυτή παρατηρήθηκε, συνδεόταν άμεσα με τη σύγχυση των διοικητικών, δικαστικών και φορολογικών αρμοδιοτήτων των κοινοτήτων, Μ.Α. Τουρτόγλου, «Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17^{ος}-19^{ος} αι.)», *Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου Ακαδημίας Αθηνών*

Β. Η κοινότητα της Κοζάνης φέρεται ότι οικίστηκε περί τον 14^ο αι. από ηπειρώτες άποικους και κατοίκους οικισμών από τη γύρω περιοχή⁷. Αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά τον 18^ο αι. και, εξ όσων είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, απέκτησε Κανονισμό το 1895⁸. Η Εκκλησία, βασικό ση-

(ΕΚΕΙΕΔ) 27-28 (1980-1981), σελ. 3 επ., Ι.Τ. Βισβίζη, ό.π., σελ. 110 επ., Δ.Θ. Σιάτρα, *Ελληνικά κοινοτικά δικαστήρια κατά την τουρκοκρατία*, Βόλος 1997, σελ. 28 επ. Για τη δικαστική δικαιοδοσία των κοινοτικών οργάνων και κατά πόσο αυτή αφορούσε σε γνήσια και αυτοτελή απονομή της δικαιοσύνης και όχι στη συνήδη συμμετοχική εμφάνιση κοινοτικών στοιχείων στα μικτά εκκλησιαστικά δικαστήρια, βλ. Γ.Π. Νάκου, «Μια μορφή κοινοτικής-δικαστικής δικαιοδοσίας στο εθιμικό δίκαιο της Θάσου», *Θασιακά* 7 (1992), 5 επ. (εφεξής: Νάκου, Κοινοτική δικαιοδοσία).

7. Η εμφάνιση του οικισμού της Κοζάνης τοποθετείται προς τα τέλη του 14^{ου} αι., όταν κυνηγημένοι άποικοι από την Ήπειρο εγκαταστάθηκαν περί τα 1392 στα δυτικά της σημερινής πόλης. Την ίδια περίοδο οι Οθωμανοί κατακτούσαν την ευρύτερη περιοχή, καταλάμβαναν τα πεδινά και εύφορα κτήματά της και εξανάγκαζαν τους εκεί χριστιανικούς πληθυσμούς να καταφύγουν στα ορεινά. Οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του 1528 με αναφορά στην ύπαρξη 91 οικιών καθώς και 54 αφιερωματικές εγγραφές πιστών του «χωρίου Κόζιανης» το 1534 στον Κώδικα Ζάβορδας, υποδηλώνουν την ύπαρξη συγκροτημένου οικισμού κατά τον 16^ο αι. Η τοπική ιστοριογραφία υποστηρίζει ότι τον 17^ο αι. μετά από ενέργειες του Χ.Τράντα η Κοζάνη τέθηκε υπό την προστασία της μητέρας του Σουλτάνου, με συνέπεια απαλλαγές από έκτακτους φόρους, ελεύθερη άσκηση θρησκευτικών τελετών και απαγόρευση μόνιμης εγκατάστασης Οθωμανών στα όριά της, στοιχεία που συνέβαλαν στην ανάπτυξή της. Η Κοζάνη γνώρισε άγριες επιδρομές, λεηλασίες και εσωτερικές (ενδοκοινοτικές) διαμάχες. Μέχρι και τον 17^ο αι. η οικονομία της ήταν αμιγώς γεωργοκτηνοτροφική. Κατά τον 18^ο-19^ο αι. αναδείχθηκε σε πνευματικό, εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο της περιοχής, καθώς αποτελούσε συγκοινωνιακό και διαμετακομιστικό κόμβο μεταξύ Ιωαννίνων, Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου. Απελευθερώθηκε στις 11.10.1912. Για την ιστορία της Κοζάνης, βλ. Α.Κ. Γουναρόπουλου, «Κοζανικά», *Πανδώρα* 22 (1872), φυλ. 525, σελ. 488 επ., Π.Ν. Λιούφη, *Ιστορία της Κοζάνης*, Εν Αθήναις 1924, σελ. 45 επ. Μ.Α. Καλινδέρη, *Γραπτά μνημεία από τη Δυτ.Μακεδονία χρόνων τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐς 1940, σελ. 3 επ. (εφεξής: Καλινδέρη, *Γραπτά μνημεία*), του ιδίου, *Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 8 επ., Μ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελλαδική πόλη στην τουρκοκρατία, Ιστορία της Κοζάνης (1440-1912)*, Αθήνα 1998, Μαρίας Χριστίνας Χατζηϊωάννου, *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την τουρκοκρατία - Ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας*, Αθήνα 2000, σελ. 30 επ.

8. Μέχρι σήμερα είναι γνωστοί δύο Κανονισμοί της κοινότητας Κοζάνης, εκείνος της 17.4.1895 επί Μητροπολίτη Κωνσταντίου, 15ετούς διάρκειας και εκείνος της 19.6.1911 επί Μητροπολίτη Φωτίου, 12ετούς διάρκειας. Τους Κανονισμούς δημοσίευσε ο Παπαστάδης, *Οι Κανονισμοί*, σελ. 355 επ. Ο Κανονισμός του 1895 όριζε τον εκάστοτε Μητροπολίτη πρόεδρο «παντός σωματείου υπό της κοινότητος εκλεγομένου» ενώ ο Κανονισμός του 1911, πρόεδρο της κοινότητας. Βασικό όργανο της κοινότητας οριζόταν και στους δύο Κανονισμούς η Γενική Αντιπροσωπεία, 16μελής στον Κανονισμό του 1895 και 10μελής στον Κανονισμό του 1911. Στους Κανονισμούς δεν προβλέπονταν όργανα και τρόποι επίλυσης των διαφορών μεταξύ των μελών της κοινότητας.

μείο αναφοράς της οργάνωσης και λειτουργίας της κοινότητας, ασκούσε δικαιοδοτικές εξουσίες στο πλαίσιο των γενικότερων «προνομίων» που της είχαν παραχωρηθεί⁹. Αντίθετα, δεν είχε επισημανθεί μέχρι σήμερα αν εκτός από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια υπήρχαν και κοινοτικά όργανα με εξουσία απονομής δικαιοσύνης.

Πολύτιμες πληροφορίες πάνω στο ζήτημα αυτό προσφέρει ένας αδημοσίευτος κώδικας πρακτικών της Δημογεροντίας Κοζάνης, που καλύπτει τα έτη 1889-1916. Ειδικότερα, σε δύο καταχωρισμένα στον παραπάνω κώδικα πρακτικά γίνεται λόγος για μια δικαστική διένεξη μεταξύ συζύγων¹⁰. Στη μαρτυρία αυτή, που –αν μη τι άλλο– καταδεικνύει την

9. Η Επισκοπή Σερβίων και Κοζάνης φέρεται ότι λειτούργησε αρχικά περί τον 4^ο αι. ως Καισαρεία, με έδρα την αρχαία Καισάρεια, έδρα του «Κοινού» των Ελιμειωτών, στην αριστερή όχθη του ποταμού Αλιάκμονα. Τον 7^ο αι. μεταφέρθηκε στα Σέρβια και το 1745 στην Κοζάνη, στο κέντρο της οποίας ανεγέρθηκε Επισκοπείο με ενέργειες του Επισκόπου Μελετίου. Το 1882 αναβαθμίστηκε σε Μητρόπολη και υπήχθη απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Από το 1928 και εφεξής υπάγεται στην Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδας, ως μια των εκκλησιαστικών επαρχιών που αποτελούν τη λεγόμενη Εκκλησία των Νέων Χωρών. Τον 19^ο αι. λειτουργούσε στην Κοζάνη Επισκοπικό Δικαστήριο, συγκροτούμενο από κληρικούς ή κληρικούς και λαϊκούς και με Πρόεδρο τον εκάστοτε Επίσκοπο. Διάκριση του εκκλησιαστικού δικαστηρίου σε πνευματικό και μικτό μαρτυρείται από το 1891 και μετά. Το δικαστήριο επέλυε διαφορές που αφορούσαν όλες σχεδόν τις έννομες σχέσεις ιδιωτικού δικαίου. Βλ. Καλινδέρη, Γραπτά μνημεία, σελ. 66 επ., Δ.Σ. Γκίνη, «Πέντε επισκοπικάί αποφάσεις διαζυγίου της Δυτ. Μακεδονίας του ΙΗ' αιώνας», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών (ΕΕΒΣ)*, έτος ΚΓ', Αθήναι 1953, σελ. 348 επ., Βασιλικής Θ. Διάφα-Καμπουρίδου, *Ο Κώδιξ της Επισκοπής Σερβίων και Κοζάνης των ετών 1849-1868*, Κοζάνη 2006, σελ. 53 επ.

10. Πρόκειται για τα πρακτικά της 10^{ης} Ιανουαρίου 1892 και της 19^{ης} Ιανουαρίου 1892 που είναι καταχωρισμένα στα φύλλα 25^ο και 26^ο του κώδικα με αριθμ. 42 «Πρακτικά Δημογεροντίας 1889-1916 / Σιγ. 42», όπως αυτός έχει ταξινομηθεί από τον Α. Σιγάλα, *Από την πνευματική ζωή των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α' Αρχεία και βιβλιοθήκη Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1939, σελ. 101. Ο κώδικας, ο οποίος φυλάσσεται στην Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης, πρόκειται να εκδοθεί από την γράφουσα. Το κείμενο όλων των πρακτικών (τεσσάρων) που ερευνώνται στην εργασία αυτή παρατίθεται μεταγραμμένο στις υποσημειώσεις με αριθμ. 14, 15, 24 και 32, ενώ μετά το τέλος της εργασίας παρατίθενται και πανομοιότυπα των εγγράφων. Κατά τη μεταγραφή τηρήθηκε ο συλλαβισμός, η σύνταξη, η ορθογραφία, ο τονισμός και η στίξη του κάθε πρωτότυπου χειρόγραφου κειμένου. Ανάμεσα στα κριτικά σημεία, που χρησιμοποιήθηκαν στη μεταγραφή είναι: 1) /l: στίχος και αριθμός στίχου του εγγράφου και 2) (αβγδ): ανάλυση βραχυγραφιών. Για τη μεταγραφή μεταβυζαντινών εγγράφων, βλ. Ν.Ι. Πανταζόπουλου [συνεργασία Δεσποίνης Τσούρκα – Παπαστάδη], *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, ιζ' -ιδ' αι.*, τεύχ. Α', Θεσσαλονίκη 1974, σελ. κη', ιζ' επ., κς' επ., Δέσποινας-Ειρήνης Τσούρκα-Παπαστάδη, «Σκέψεις γύρω από την διπλωματική έκδοση μεταβυζαντινών χειρογράφων με νομικό περιεχόμενο», *Σεμινάριο Εργασίας του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών*

άσκηση δικαστικής δικαιοδοσίας εκ μέρους των οργάνων της κοινότητας, θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στις γραμμές που ακολουθούν, καθώς μέσα από αυτή συνάγει κανείς ενδιαφέροντα συμπεράσματα γενικότερα για την απονομή της δικαιοσύνης στην Κοζάνη κατά τα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας.

Η υπόθεση αφορά την επιστροφή «τραχώματος» συνεστώτος του γάμου. Όπως είναι γνωστό, το «τράχωμα», ως παροχή κυρίως χρημάτων αλλά και ακινήτων, που προσέφεραν οι γονείς της μελλόνυμφης κόρης προς το μέλλοντα γαμπρό ενόψει του γάμου και προς «ενίσχυση» της προίκας προκειμένου να εξασφαλίσουν τη συγκατάθεσή του για αποκατάσταση της θυγατέρας τους, εξελίχθηκε από απλή συνήθεια σε δεσμό. Δημιούργησε πλείστα προβλήματα και διενέξεις και υποχρέωσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο να εκδώσει το διάστημα 1700-1844 περί τις δεκατέσσερις εγκυκλίους με μέτρα για τον περιορισμό του¹¹.

και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας «Μεθοδολογία έκδοσης, κατάσταση και προοπτικές της έρευνας των μεταβυζαντινών αρχείων, 1. Προβλήματα έκδοσης πηγών», Βενετία 2001, σελ. 101 επ.

11. Ο Πανταζόπουλος, *Εκκλησία και Δίκαιον*, σελ. 185 επ., μνημονεύει το «τράχωμα» ως (προγαμιαία) δωρεά της γυναίκας προς τον άνδρα ενόψει του γάμου, η οποία σε αντίθεση με την προίκα δεν επιστρεφόταν σε περίπτωση λύσης του γάμου. Αναφέρει ακόμη ότι ο δεσμός εμφανίστηκε από τα μέσα του 17^{ου} αι. με τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των «ραγιάδων» και αποτελούσε μια προσπάθεια των γονέων να εξασφαλίσουν την κατά προτίμηση συγκατάθεση του υποψήφιου συζύγου για αποκατάσταση της θυγατέρας τους δια του γάμου. Στην Κανονική Διάταξη του Καλλίνικου (1803) η έννοια του «τραχώματος» περιλάμβανε «μετρητά τε καί ἄσπρα, ἢ ὀσπῆτιον, ἢ ἐργαστήριον, ἢ καὶ ἄλλον τι τῶν ἀκινήτων κτημάτων». Βλ. σχετικά: Μ.Ι. Γεδεών, *Κανονικαὶ Διατάξεις –Επιστολαί, λύσεις, δεσπίσματα των αγιωτάτων Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου μέχρι Διονυσίου τοῦ ἀπὸ Ἀνδριανουπόλεως*, τόμ. 2^{ος}, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1889, σελ. 82. Η Ελευθερία Σπ. Παπαγιάννη, *Η νομολογία των εκκλησιαστικῶν δικαστηρίων της βυζαντινῆς και μεταβυζαντινῆς περιόδου σε θέματα περιουσιακοῦ δικαίου, II Οικογενειακό δίκαιο*, Αθήνα - Κομοτηνή 1997, σελ. 76, εκτιμά ότι η παρακράτηση του «τραχώματος» από το σύζυγο αποτελούσε μάλλον την εξαίρεση παρά τον κανόνα. Αντίθετη με τις διατάξεις περί προίκας του Αρμενόπουλου θεωρεί την οικειοποίηση του «τραχώματος» η Ελένη Κύρτση-Νάκου, *Αἱ περί προικοδοσιῶν «νομοθετικά» ρυθμίσεις βάσει των Κανονικῶν Διατάξεων τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου (1701-1844)*, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 51-52, όπου και ενδιαφέρουσα διερεύνηση του συγκεκριμένου δεσμού σε σχέση με την προίκα και τις λοιπές παροχές ενόψει του γάμου. Η ίδια (σελ. 44) συσχετίζει τη γενίκευση της παροχής του «τραχώματος», ιδιαίτερα από τον 18^ο αι. και μετά, με την προσπάθεια να παρακαμφθούν οι κανόνες για τα ανώτατα όρια της προίκας που έδετο το Πατριαρχείο προκειμένου να περιοριστούν τα πλείστα προβλήματα που προκαλούσε η προικοδότηση. Έτσι, ενώ το «τράχωμα» εμφανίστηκε ως δωρεά, κατέληξε «χρέος ἄφευκτον» και «λοιμώδης τίς νόσος» με αποτελέσματα δυσβάστακτα, δυσάρεστα αλλά και ανήθικα, τα οποία δεν περιορίστηκαν παρά τις σχετικές διατάξεις που

Το ιστορικό της συγκεκριμένης διένεξης έχει εν συντομία ως εξής: Μετά την αποπομπή της από τη συζυγική οικία λόγω επιληψίας η Αικατερίνη Κουτσουσίμου υπέβαλε στη Δημογεροντία Κοζάνης «άναφορά» (αγωγή)¹² με ημερομηνία 2 Ιανουαρίου 1892. Με αυτή ζητούσε να εξασφαλιστεί η προίκα της, που παρακρατούσε ο σύζυγός της, με κατάσχεση της ιδιόκτητης οικίας του ώστε αυτός να μην τη μεταβιβάσει στη μητέρα του. Κατά τη συνεδρίαση της 10^{ης} Ιανουαρίου 1892 η Δημογεροντία δέχτηκε ότι οι αξιώσεις της Αικατερίνης Κουτσουσίμου είναι και εύλογες και σύννομες και ενέκρινε τη χορήγηση «τακριρίου» για τη διενέργεια συντηρητικής κατάσχεσης από την «πολιτική αρχή» ώστε να εξασφαλιστεί η προίκα της¹³. Η απόφαση αυτή αποτελεί το περιεχόμενο της πρώτης εγγραφής που εξετάζεται εδώ¹⁴.

εξέδωσε το Πατριαρχείο για περιστολή του. Βλ. Ελένης Κύρτση-Νάκου, ό.π., σελ. 32, 64 επ., της ίδιας, «Διερεύνηση των δεσμών “ξενίου”, “τραχώματος”, “νάχτι”», *Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών (ΕΜΣ), Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης (ΔΣΘ) «Αφιέρωμα εις τον Κωνσταντίνον Βαβούσκον Α΄*», Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 235 επ., Πανταζόπουλου, Εκκλησία και Δίκαιον, σελ. 185-186, 192.

12. Στο άρθρο 15 της οθωμανικής Πολιτικής Δικονομίας (1879) οριζόταν ότι «*πᾶσα ἀγωγή δέον να διατυπώται δι’ ἀναφορᾶς*». Επομένως, με τον όρο «αναφορά» νοείται η αγωγή στο δικαστήριο. Βλ. *Οθωμανικοί δικαστικοί νόμοι κατά μετάφρασιν υπό της δυνάμει του Νόμου 297 καταρτισθείσης Επιτροπής*, τεύχ. 1^{ον}, Πολιτική Δικονομία μετά του παραρτήματος αυτής και Νόμος περί εκτελέσεως, (έκδ. Υπουργείου Δικαιοσύνης), Εν Αθήναις 1915, σελ. 10, 15, 20 (εφεξής: *Οθωμανικοί δικαστικοί νόμοι*).

13. Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο η εξασφάλιση των προικίων ακινήτων απασχόλησε το Πατριαρχείο, το οποίο με εγκυκλίους του σύστηνε, ανάμεσα στα άλλα, γνωστοποίηση των στοιχείων του ακινήτου, που επρόκειτο να δοθεί ως προίκα, στους αρμόδιους υπαλλήλους του (οθωμανικού) κτηματολογίου ώστε να είναι γνωστή η ιδιότητα του ακινήτου ως προικίου και να μην «*ἀναφύωνται δυσχέρειαι*» εφόσον ανακύψει θέμα επιστροφής της προίκας. Βλ. ενδεικτικά εγκύκλιο Διονυσίου (1.5.1888) (Ι. Σταυρίδου, ό.π., σελ. 58 επ.). Περισσότερα για το οθωμανικό κτηματολόγιο, βλ. Σοφίας Τζωρτζακάκη-Τζαρίδου, «Οθωμανικό Κτηματολόγιο και τίτλοι ιδιοκτησίας», *Επιστημονική Επετηρίδα Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης (ΕΕΔΣΘ)* 3 (1992), σελ. 31 επ. Για τη συντηρητική κατάσχεση –μια πρακτική που στη συγκεκριμένη περίπτωση βλέπουμε ότι εφαρμόστηκε από τη Δημογεροντία Κοζάνης για εξασφάλιση της προίκας– και για τη δικαστική δικαιοδοσία που διαφαίνεται ότι υποκρύπτεται πίσω από αυτή, βλ. παρακάτω στη σημ. 16.

14. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στο (πρώτο) πρακτικό της 10.1.1892 του κώδικα Δημογεροντίας (κώδ. 42): «*Ἐν Κοζάνῃ σήμερον τὴν δεκάτην τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου τοῦ χιλιοστοῦ /1 ὀκτακοσιοστοῦ ἑνενηκοστοῦ δευτέρου ἔτους ἡμέραν δὲ τῆς ἐβδομάδος παρασκευ-/2 ἦν καὶ ὥραν πέμπτην πρό μεσημβρίας συνῆλθεν ἡ δημογεροντία ὑπὸ τὴν /3 προεδρίαν τῆς Α.Σεβασμιότητος τοῦ Μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης/4 κυρίου Κωνσταντίου εἰς τακτικὴν συνεδρίαν ἐν τῇ ἐπὶ τούτῳ αἰδούσῃ τῆς Ἰε-/5 ρᾶς Μητροπόλεως· καὶ πρῶτον μὲν ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐπεκυρώθησαν /6 τὰ πρακτικά τῆς προηγουμένης συνεδρίας, εἶτα δὲ ἀνεγνώσθη ἀναφορά /7 τῆς Αἰκατερίνης Ἀδ. Κουτσουσίμου*

Λίγες μέρες αργότερα η ίδια ενάγουσα επανήλθε με νέα αγωγή στη Δημογεροντία (δεύτερη εγγραφή) ζητώντας να υποχρεωθεί ο σύζυγός της στην απόδοση της πρόγαμης δωρεάς και του «τραχώματος», ως πρόσθετη εξασφάλιση της προίκας της που αυτός εξακολουθούσε να παρακρατεί. Κατά τη συζήτηση στις 19 Ιανουαρίου 1892 ο εναγόμενος σύζυγος ισχυρίστηκε ότι η σύζυγός του έπασχε από επιληψία πριν από το γάμο, γεγονός που δολίως του απέκρυψαν οι γονείς της. Ωστόσο, παρόλο που αρχικά αρνήθηκε, στη συνέχεια δέχτηκε να αποδώσει το «τράχωμα» ποσού 38 οθωμανικών λιρών¹⁵.

ὑπό ἡμερομηνίαν 2 Ἰανουαρίου /8 καὶ ἀριθ. πρωτ. 1 δι' ἧς ἐξαιτεῖται καὶ αὐδὶς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς /9 προικός της εὐρισκομένης εἰσέτι εἰς χεῖρας τοῦ συζύγου της Κώτσιου Σμή-/10 λίου μόνην ἀσφαλῆ περιουσίαν κεκτημένου τὴν ἐν Σαρῇ Πάσχου μαχαλᾶ /11 ιδιόκτητον οἰκίαν του, τὴν ὁποίαν ἐνδεχόμενον μέχρι τῆς ἀποπερα-/12 τώσεως τῆς διαδικασίας αὐτῶν ἵνα ἐκποιήσῃ καὶ καταχρασθῇ τὴν /13 προῖκα της, ἐφ' ᾧ καὶ κηρύττει κατὰσχέσιν ἐπ' αὐτῆς παρακαλοῦσα /14 σύναμα, ἵνα αὕτη διαβιβασθῇ τῇ ἐπιτοπίῳ πολιτικῇ ἀρχῇ διὰ τὰ /15 περαιτέρω. Ἰκανῆς δέ συζητήσεως γενομένης ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου /16 καὶ τῶν ἀξιώσεων αὐτῆς συμφώνως τῷ νόμῳ εὐλόγων θεωρηθησῶν, ἐνε-/17 κρίθη, ἵνα δοθῇ τακρίριον καὶ διενεργηθῇ παρὰ τῇ πολιτικῇ ἀρ-/18 χῇ συντηρητικῇ κατάσχεσις πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς προικός της ὡσαύτως/19 ἀνεγνώσθη ἀναφορὰ τῆς.../20 .../21... /22... /23... μεθ' ὅ καὶ διαλύεται ἡ συνεδρία./24 Ὁ Σερβίων καὶ Κοζάνης Κωνστάντιος, Παναγιώτης Δ. Ρεπανᾶ/25 Χριστόδουλος Τιτέλλη/26 Ἰωάννης Αργ. Βούρκα Γεώργιος Ν. Τσιμηνάκη/27 Ἐμμ. Στεργίου Χαρίσιος Γ. Καψοκούλου/28 Δημήτριος Καραγκούνη Κωτούλης Πολυζούλη/29».

15. Στο (δεύτερο) πρακτικό της 19.1.1892 του κώδ. 42 αναφέρεται: «Ἐν Κοζάνῃ σήμερον τὴν δεκάτην ἐνάτην τοῦ μηνός Ἰανουαρίου/1 τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἐνενηκοστοῦ δευτέρου ἔτους ἡμέραν δέ τῆς ἐβδο-/2 μάδος Κυριακὴν καὶ ὥραν δεκάτην μετὰ μεσημβρίαν συνήλθεν ἡ δη-/3 μογεροντία ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Α. Σεβασμιότητος τοῦ Μητροπολίτου/4 Σερβίων καὶ Κοζάνης Κυρίου Κωνσταντίου εἰς ἑκτακτον συνεδρίαν ἐν τῇ/5 ἐπὶ τούτῳ ὠρισμένη αἰθούσῃ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως καὶ πρῶτον μεν/6 ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐπεκυρώθησαν τὰ πρακτικά τῆς προηγουμένης συνε-/7 δρίας, εἶτα δέ παρέστη καὶ αὐδὶς ὁ Ἀθανάσιος Κουτσουσίμος, /8 ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς θυγατρὸς του δυνάμει τακτικοῦ πληρεξουσίου /9 ἐγγράφου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 17 Ἰανουαρίου καὶ ἀριθ. πρωτ. 253 κ(αί) δι' /10 ἀναφορᾶς αὐτοῦ ἐξέδθηκεν ὅτι τῆς διενεργηθείσης προσωρινῆς κατα-/11 σχέσεως μὴ ἐπαρκούσης, ἅτε ἐπίτυνας μόνον ἡμέρας ἰσχύουσας /12 τοῦ δέ γαμβροῦ αὐτοῦ ἐκ παντός τρόπου καταγινομένου ἵνα ἡ ιδιό-/13 κτητος αὐτοῦ οἰκία κ(αί) μόνη ἀσφαλῆς περιουσία του μεταγραφῇ ἐπ' /14 ὀνόματι τῆς μητρὸς του δέον ἵνα συμφώνως τῷ νόμῳ ἐκδοθῇ ἀπό-/15 φασις καταδικάζουσα τὸν γαμβρόν αὐτοῦ Κώτσιον Σμήλιον εἰς /16 τὴν ἀπότισιν τοῦ τραχώματος καὶ τῆς πρό γάμου δωρεᾶς πα-/17 ραστάς δε καὶ ὁ ἐναγόμενος ἔλεξεν ὅτι τῆς συζύγου του καὶ πρό τοῦ γά-/18 μου πασχούσης ἐκ τοῦ πάθους τῆς ἐπιληψίας οἱ γονεῖς αὐτῆς προ-/19 γνωρίζοντες τὴν ἐμπαθῇ αὐτῆς κατὰστάσιν ἔπρεπεν ἵνα μὴ ἐκ-/20 δώσωσιν αὐτὴν εἰς γάμον, διό κατ' ἀρχὰς ἠρνήθη τὴν ἀπότισιν ὅλο-/21 κλήρου τοῦ τραχώματος ἀνερχομένου εἰς τριάκοντα καὶ ὀκτὼ λίρας /22 ὀθωμ. εἶτα δέ παρεδέξατο, ἵνα ἀποδώσῃ τοῦτο παρουσιάζων ἀξιόχρεον /23 ἐγγυητὴν διὰ τοῦτο ὡσαύτως ἀνεγνώσθη ἀναφορὰ τοῦ.../24... /25... 33/ Ὁ Σερβίων καὶ Κοζάνης Κωνστάντιος/ 34 Ἰωάννης Αργ. Βούρκα/35 Παναγιώτης Δ. Ρεπανᾶ/36 Χαρίσιος Γ.

Από τις δύο παραπάνω εγγραφές είναι προφανές ότι το 1892 λειτουργούσε στην κοινότητα Κοζάνης Δημογεροντία με αρμοδιότητες δικαστικής φύσης¹⁶ και ειδικότερα επίλυσης «υλικών διαφορών»¹⁷ οικογενειακού δικαίου. Δεν είναι γνωστό από πότε ακριβώς το κοινοτικό αυτό όργανο άρχισε να ασκεί τέτοιες δικαιοδοσίες. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι ο Κανονισμός της κοινότητας, ο οποίος θεωρητικά τουλάχιστον θα ρύθμιζε τέτοιου είδους ζητήματα, συντάχθηκε τρία χρόνια αργότερα (1895), εύλογα ανακύπτει ένα βασικό ερώτημα: Πού δεμελιωνόταν αυτή η αρμοδιότητα της Δημογεροντίας; Η μνεία στο πρώτο πρακτικό ότι το όργανο αυτό χορήγησε βεβαίωση για τη διενέργεια συντηρητικής

Καφοκούλου /37 Έμμ. Στεργίου/38 Γεώργιος Ν. Τσιμηνάκη/39 Δημήτριος Α. Χασάπη /40 Κωτούλης Πολυζούλη/41 ».

16. Οι αρμοδιότητες αυτές διαφαίνονται από την έγκριση της Δημογεροντίας να διενεργηθεί συντηρητική κατάσχεση και τη χορήγηση της αναγκαίας βεβαίωσης στην ενάγουσα σύζυγο (βλ. στο πρώτο πρακτικό, παραπάνω σημ. 14). Η συντηρητική κατάσχεση προβλεπόταν στα άρθρα 271 επ. της οθωμανικής Πολιτικής Δικονομίας (1879) και διακρινόταν από την αναγκαστική εκτέλεση των αποφάσεων είτε με προσωπική κράτηση του οφειλέτη είτε με κατάσχεση και εκποίηση (πλειστηριασμό) της κινητής ή ακίνητης περιουσίας του, ρυθμιζόμενη από το νόμο «περί εκτελέσεως» (1879) (βλ. *Οθωμανικοί δικαστικοί νόμοι*, σελ. 98 επ., 145 επ.). Από τις ελάχιστες πληροφορίες που μας παρέχει το πρώτο πρακτικό της 10.1.1892 προκύπτει ότι η συντηρητική κατάσχεση επιβλήθηκε από τη Δημογεροντία ως ασφαλιστικό μέτρο με σκοπό να δεσμευτεί η οικία του συζύγου, να αποτραπεί ο κίνδυνος μελλοντικής αφερεγγυότητάς του ως προς την επιστροφή της προίκας και να εξασφαλιστεί ενδεχόμενη μελλοντική ικανοποίηση της αξίωσης της ενάγουσας με αναγκαστική κατάσχεση. Το «τακρίριον» (βεβαίωση) που χορήγησε η Δημογεροντία φαίνεται ότι αποτελούσε το αναγκαίο τυπικό στοιχείο για να προχωρήσει η συντηρητική κατάσχεση, με προσκόμισή του στον αρμόδιο υπάλληλο του (οθωμανικού) κτηματολογίου και σχετική σημείωση στα οικεία βιβλία, προφανώς για λόγους απογραφής, δημοσιότητας και εξασφάλισης των συναλλαγών καθώς αφορούσε σε ακίνητο. Η υποβολή του σχετικού αιτήματος στη Δημογεροντία με «αναφορά» (αγωγή) και η μνεία στο πρακτικό περί «*ικανής δέ συζητήσεως γενομένης επί του αντικειμένου τούτου καί των αξιώσεων αυτής συμφώνως τῷ νόμῳ εὐλόγων θεωρηθησῶν*» μας επιτρέπει να εκτιμήσουμε ότι προηγήθηκε μια κατ' ουσίαν έρευνα για το σύννομο της αξίωσης της συζύγου. Το στοιχείο αυτό συνηγορεί στην υπόθεση ότι η επιβολή της συντηρητικής κατάσχεσης προϋπέθετε την έκδοση σχετικής απόφασης από αρμόδιο δικαιοδοτικό όργανο και ότι η έγκριση της Δημογεροντίας για διενέργειά της αποτελεί ένδειξη άσκησης εξουσίας δικαστικής φύσης. Πρβλ. Λυδίας Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, «Η αναγκαστική εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων - Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου (1600-1821)», *ΕΚΕΙΕΔ* 34 (1998), σελ. 133-137, 147 (68), 174-175. Για τον όρο «τακρίριον», ως νομικό όρο, σχετιζόμενο με τις «*περί ιδιωτικών απαιτήσεων εγγράφους διακοινώσεις... και των πνευματικών αρχηγών των διαφόρων δρασκευμάτων*», βλ. *Οθωμανικοί δικαστικοί νόμοι*, σελ. 16, 17 [1].

17. Για τον όρο «υλικές διαφορές», βλ. Μ.Γ. Θεοτοκά, ό.π., σελ. 6, καθώς και παραπάνω σημ. 3.

κατάσχεσης επιτρέπει μόνον την υπόθεση –ελλείπει και περισσότερων πληροφοριών– ότι ο φορέας αυτός ασκούσε εξουσίες ως δεσμοδετημένο όργανο μέσα στο πλαίσιο της ευρύτερης αναδιοργάνωσης του οθωμανικού κράτους πριν την ισχύ του Κανονισμού της κοινότητας¹⁸.

Ένα δεύτερο ερώτημα αφορά τη φύση της δικαιοδοσίας της Δημογεροντίας: πρόκειται για αμιγώς δικαστική δικαιοδοσία ή μήπως για συμβιβαστική;

Η αποδοχή του αιτήματος της ενάγουσας συζύγου και η έγκριση διενέργειας συντηρητικής κατάσχεσης της οικίας του συζύγου της, που αναφέρονται στο πρώτο πρακτικό, συνιστά ένδειξη για μια αμιγώς δικαστική δικαιοδοσία, καθώς διαφαίνεται μια «αντίληψη» ή «συνείδηση» ουσιαστικής απονομής δικαιοσύνης και υποχρεωτικότητας εφαρμογής δικαίων κανόνων, τόσο στο όργανο που δικάζει όσο και στους διαδίκους¹⁹.

Ενδιαφέρουσα όμως είναι και η έκβαση της υπόθεσης κατά την επόμενη συνεδρία της Δημογεροντίας, όπου η όλη διαδικασία, όπως αυτή παρατίθεται στο δεύτερο πρακτικό, έχει μάλλον το χαρακτήρα συμβιβαστικής διευθέτησης της διαφοράς, που οδηγεί στην επιστροφή του «τραχώματος»: ο σύζυγος «παρεδέξατο» να αποδώσει το «τράχωμα», όπως διαβάζουμε, πείστηκε με άλλα λόγια να το επιστρέψει οικειοδελώς²⁰.

18. Η συγκρότηση της Δημογεροντίας και οι αρμοδιότητές της προβλέπονταν απευθείας από το νόμο για τη διαίρεση της αυτοκρατορίας σε διοικήσεις (1864). Βλ. παραπάνω σημ. 4.

19. Πρβλ. Νάκου, Κοινοτική δικαιοδοσία, σελ. 75,76. Βλ. επίσης παραπάνω σημ. 16. Πάντως, «αντίληψη» ή «συνείδηση» άσκησης δικαστικής εξουσίας από τη Δημογεροντία συνάγεται άμεσα και από τη διατύπωση «συνήλθεν ή δημογεροντία ίνα ... δικάση τας έν τη ήμερησίά διατάξει περιεχομένας ύποθέσεις» στο τελευταίο από τα πρακτικά που ερευνώνται στην εργασία αυτή (βλ. παρακάτω σημ. 32).

20. Για το κείμενο, βλ. παραπάνω σημ. 15. Από τις πληροφορίες που μας δίνει το συγκεκριμένο (δεύτερο) πρακτικό δεν προκύπτει με σαφήνεια αν συνέτρεχαν οι επιμέρους όροι του συμβιβασμού, όπως λ.χ. αμοιβαίες υποχωρήσεις. Ούτε προκύπτει ότι πρόκειται για διαιτησία (ή αιρετοκρισία) αφού δεν αναφέρεται συνυποσχετικό, δηλ. ορισμός διαιτητή με συμφωνία των διαδίκων και εκ των προτέρων δέσμευσή τους ότι θα εμμένουν στην απόφαση που θα εκδοθεί. Η παραδοχή πάντως του εναγόμενου συζύγου να επιστρέψει το τράχωμα συνιστά ομολογία της βασιμότητας της αξίωσης της συζύγου, στοιχείο που μας οδηγεί στην εκτίμηση ότι η διαφορά έληξε με την παραδοχή αυτή μετά από συζήτηση και προσπάθεια συμβιβαστικής επίλυσης της διαφοράς («κατ' αρχάς ήρνήθη την απότισιν ολοκλήρου του τραχώματος...είτα δέ παρεδέξατο, ίνα αποδώση τουτο»). Ζητούμενο είναι αν η συγκεκριμένη απόφαση παρήγαγε δεδικασμένο και αν αποτελούσε αυτή καθαυτή εκτελεστό τίτλο για ικανοποίηση της αξίωσης της ενάγουσας. Βλ. και Λυδίας Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, ό.π., σελ. 138-139, 143-144. Περισσότερα για τη συμβιβαστική

Από τα παραπάνω δεδομένα συνάγεται ότι η Δημογεροντία Κοζάνης πράγματι ασκούσε δικαστική δικαιοδοσία επί ιδιωτικών διαφορών και ειδικότερα οικογενειακού δικαίου, δικαιοδοσία που πάντως δεν περιοριζόταν στη συμβιβαστική επίλυση τέτοιου είδους διαφορών, όπως προβλεπόταν στη νομοθεσία των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων²¹.

Το ερώτημα που ανακύπτει μετά την παραπάνω διαπίστωση είναι το εξής: δεδομένου ότι για τέτοιου είδους διαφορές (δηλαδή οικογενειακού δικαίου) αρμοδιότητα είχαν μόνον τα εκκλησιαστικά δικαστήρια (βάσει των «προνομίων» που είχαν απονεμηθεί) η εν λόγω δικαιοδοσία του οργάνου της κοινότητας Κοζάνης (δηλαδή της Δημογεροντίας) υποκατέστησε στη λειτουργία αυτή τα εκκλησιαστικά δικαστήρια; Ή μήπως εμφανίζεται ως όργανο που –την εποχή αυτή τουλάχιστον– ασκούσε και αυτό στην πράξη ίδιες δικαιοδοσίες με εκείνες που ασκούσαν τα εκκλησιαστικά δικαστήρια;

Μια απάντηση υπέρ της εκδοχής ότι η αρμοδιότητα αυτή της Δημογεροντίας δεν ήταν «αποκλειστική» αλλά παράλληλη με εκείνη των εκκλησιαστικών δικαστηρίων προσφέρει μια άλλη εγγραφή, πιθανότατα μεταγενέστερη, που εντοπίζουμε στον κώδικα πρακτικών του Μικτού Δικαστηρίου της Μητρόπολης Σερβίων και Κοζάνης των ετών 1890-1899. Από ένα πρακτικό συνεδρίασης του εν λόγω δικαστηρίου που χρονολογείται 19 Ιανουαρίου 1892, διαπιστώνουμε ότι η ίδια αυτή σύζυγος, η Αικατερίνη Κουτσουσίμου, είχε προσφύγει και στο εκκλησιαστικό δικαστήριο με το ίδιο αίτημα που είχε υποβάλλει προηγουμένως στη Δημογεροντία. Αφού λοιπόν εξιστόρησε και εκεί την αποπομπή της από τη συζυγική οικία και την παρακράτηση από το σύζυγο του «τραχώματος», που του είχε παραχωρηθεί με προικοσύμφωνο, ζήτησε και πάλι την εξασφάλιση της προίκας της και την επιστροφή του «τραχώματος». Ο σύζυγος ακολουθώντας αυτή τη φορά διαφορετική αμυντική γραμμή, αφού επικαλέστηκε και πάλι δόλο στην απόκρυψη της πάθησής της, ζήτησε να επιδικαστεί σε αυτόν το «τράχωμα» ως αντιστάθμισμα των δαπανών στις οποίες είχε υποβληθεί για τη θεραπεία της. Το Δικαστήριο κάνοντας χρήση των σχετικών με την προίκα διατάξεων της Εξαβίβλου του

επίλυση των διαφορών βλ. Δάφνης Κ. Παπαδάτου, *Η συμβιβαστική επίλυση ιδιωτικών διαφορών κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή εποχή*, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σελ. 15 επ., 72-74. Για την αιρετοκρισία ως διαλεκτικό τρόπο επίλυσης των διαφορών χωρίς τους επιβαλλόμενους από το γραπτό δίκαιο τύπους, βλ. Πανταζόπουλου, *Ρωμαϊκόν δίκαιον*, σελ. 261 -265.

21. Βλ. παραπάνω σημείωση 4.

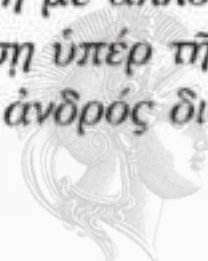
Αρμενόπουλου²² και του Νομικού του Θεόφιλου Καμπανίας²³, αναγνώρισε στην ενάγουσα το δικαίωμα ανάληψης της προίκας της, καταδίκασε το σύζυγο στην απόδοση ολόκληρου του «τραχώματος» και ανέδωσε την εκτέλεση της απόφασης στο «ένταῦθα ἀρμόδιον ἐκτελεστικόν τμήμα τῆς σεβαστῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως»²⁴.

22. Στο πρακτικό (βλ. παρακάτω σημ. 24) αναφέρονται οι διατάξεις 4.8 της Εξαβίβλου του Αρμενόπουλου («*Αρμεν. βιβλίον Δ τίτλος Η*»), που εκτιμάται ότι αντιστοιχούν στην έκδοση του 1835 της Γραμματείας της Δικαιοσύνης της Αντιβασιλείας με επιμέλεια των Κωνσταντίνου Προβελέγγιου και Δημήτριου Ραζή (*Πρόχειρον Νόμων το λεγόμενον η Εξαβίβλος, συναδραιοθέν πάντοθεν κατ' εκλογήν και κατ' επιτομήν ούτω συντεθέν παρά του πανσεβάστου νομοφύλακος και κριτού Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου του Αρμενοπούλου*, Εν Αθήναις 1835, σελ. 362 επ.). Στη σύγχρονη έκδοση της Εξαβίβλου (κείμενο Heimbach) σχετικές είναι οι διατάξεις 4.11.11,18, για τις οποίες βλ. Κ. Αρμενόπουλου, *Πρόχειρον Νόμων ή Εξαβίβλος*, επιμ: Κ.Γ. Πιτσάκης, Αθήνα 1971, σελ. 262 επ. και για την έκδοση του 1835 (κείμενο Reitz), βλ. σελ. ξε'. Για την Εξαβίβλο που επέδρασε σε όλα τα συλλεκτικά έργα της περιόδου του μεταβυζαντινού δικαίου και αποτελούσε το ισχύον αστικό δίκαιο στη νεότερη Ελλάδα μέχρι την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα (23.2.1946), βλ. ενδεικτικά Κ. Αρμενόπουλου, ό.π., σελ. λ' επ., Κ. Πιτσάκη, «Κριτικές παρατηρήσεις στο κείμενο της Εξαβίβλου», *ΕΚΕΙΕΔ* 18 (1971), Εν Αθήναις 1973, σελ. 249 επ., Γ.Π. Νάκου, «Η λειτουργική διατήρηση του βυζαντινού δικαίου στη Μακεδονία, διαμορφωτικό στοιχείο των Ευρωπαϊκών δικαίων», *Βυζαντινά τόμ.* 16^{ος}, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 173 επ., του ιδίου, *Η λειτουργία του δικαίου*, σελ. 473 επ.

23. Οι μνημονευόμενες στο κείμενο διατάξεις του «Νομικού» του Θεόφιλου Καμπανίας («*Θεοφ. Καμ. περί προικός ζώσης γυναικός σελ. 111, 115, 119*») αντιστοιχούν πιθανότατα στην έκδοση Ε.Γ. Ταπεινού και Κ. Βασιλειάδου, *Πρόχειρον Νομικόν Θεοφίλου Επισκόπου Καμπανίας, νυν το πρώτον τύποις εκδιδόμενον εκ χειρογράφου επιμελώς κεκαθαρμένου μετά προσθήκης διαφόρων παραπομπών και σημειώσεων ερμηνευτικών του κειμένου*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1887, σελ. 110 επ. Ο Δ.Σ. Γκίνης, *Περίγραμμα ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου, Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών τόμ.* 26, Εν Αθήναις 1966, σελ. 229 (485) θεωρεί τη συγκεκριμένη έκδοση αποσπασματική και με αυθαίρετες προσδασφαιρέσεις. Στην κριτική έκδοση του Δ.Σ. Γκίνη, *Νομικόν ποιηθέν και συνταχθέν εις απλήν φράσιν υπό επισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου του εξ Ιωαννίνων*, *ΕΕΣΝΟΕ* [παράρτημα], Θεσσαλονίκη 1960, σχετικές με την υπόθεση είναι οι διατάξεις 4.7, 29, 83. Στο σχολιαζόμενο πρακτικό γίνεται επίσης αναφορά για χρήση των διατάξεων «*Ν. Σερουΐου οίκογενειακ. δίκαιον περί ἀναλήψεως προικός σελ. 136, 140*», οι οποίες εκτιμάται ότι περιλαμβάνονται στην εγκεκριμένη από την Εκκλησία χρηστική έκδοση του Ν. Σερουΐου, *Επιτομή του εν τοις Εκκλησιαστικοίς Δικαστηρίοις του Οικουμενικού Θρόνου εν ισχύι Ρωμαϊκού και Βυζαντινού Νόμου*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1886, σελ. 134-142.

24. Το συγκεκριμένο (τρίτο) πρακτικό είναι καταχωρισμένο με αριθμό 38 στα φύλλα 7^ο-9^ο του (αδημοσίευτου) «Κώδικα αποφάσεων Μητροπολιτικού Δικαστηρίου Σ. και Κ. 1890-1899», που έχει ταξινομηθεί με αριθμό 43 από τον Α. Σιγάλα, ό.π. σελ. 79. Ειδικότερα, αναφέρεται στο πρακτικό της 19.1.1892: «*Τό δικαστήριον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κοζάνης συγκείμε/1 νον ἀπό τόν πρόεδρον Μητροπολίτην Σερβίων καί Κοζάνης /2 κ.Κωνστάντιον τούς παρέδρους δημογέροντας κυρίους Νικόλα-/3 ον Ρώ-*

μπαπαν, Έμμανουήλ Στεργίου Δαρδούφαν, Χαρίσιον Καψό-/4 κουλον, Δημήτριον Καραγκούνην, Μήκαν Χασάπην, Κωτούλην/5 Πολυζούλην, Γεώργιον Τσιμηνάκη, Παναγιώτην Ρεπανᾶν καί /6 Νάννον Ἀργ. Βούρκαν παρουσία καί τοῦ Γραμματέως Ἀστε-/7 ρίου Παπαργυρούδη συνῆλθεν δημοσία ἐν τῇ ἐπὶ τοῦτω αἰδούσῃ /8 τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως σήμερον τὴν δεκάτην ἐννάτην τοῦ μη-/ 9 νός Ἰανουαρίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἐνενηκοστοῦ /10 δευτέρου ἔτους, ὅπως δικάσῃ ἐπὶ τῆς ἐξῆς ὑποδέσως ./11 Ἡ Αἰκατερίνη Ἀθ. Κουτσουσίμου κάτοικος τῆς ἐνορίας Γκιου-/12 λέρ δι' ἀναφορᾶς αὐτῆς καί του πατρός της ὡς ἀντιπροσώπου /13 της δυνάμει τακτικοῦ πληρεξουσίου ἐγγράφου ὑπὸ ἡμερομηνίαν/14 16 Μαρτίου καί ἀριθ. πρωτ. 253 τοῦ παρελθόντος ἔτους 1891 καί ὑπό/15 ἡμερομ. 2 Ἰανουαρίου 1892 καί 16 Ἰανουαρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους / 16 καί ἀριθ. πρωτ. 1 καί 19 ἐξέδετο ὅτι τὴν δεκάτην πέμπτην τοῦ μη-/17 νός Μαΐου τοῦ ἔτους 1890 συνεζεύχθη τὸν Κώτσιον Σμήλιον κάτοι-/18 κον τῆς ἐνορίας Σαρή Πάσχου, ὅστις μετὰ μόλις δεκάμηνον μετ' /19 αὐτῆς συμβίωσιν ἀπέπεμψεν αὐτὴν ἔνεκα τῆς ἐσχάτως ἐπισυμβά-/20 σης αὐτῇ νευρικῆς νόσου, ὅτι οὗτος ἀπομακρύνας αὐτὴν ἐκ τῆς /21 οἰκίας του κατακρατῶν τό τράχωμα, ὅπερ ἐμετρήθη αὐτῷ /22 κατὰ τό ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14 Μαΐου ἐπίσημον προικοσύμ-/23 φωνον μεταξύ αὐτοῦ καί τοῦ πατρός της, διό ἐξαιτεῖται τὴν /24 ἐξασφάλισιν αὐτοῦ δι' ἀξιοχρεων ἐγγυητῶν, καθ' ὅσον οὗτος /25 μόνην ἀσφαλῆ περιουσίαν κεκτημένος τὴν ιδιόκτητον αὐτοῦ /26 οἰκίαν ἐνδέχεται, ἵνα ἐκποιήσῃ ἢ μεταγράψῃ ταύτην οἰκο-/27 νομικῶς ἐπ' ὀνόματι ἄλλου προσώπου καί οὕτως ἀποφύγῃ τὴν /28 ἀπόδοσιν τῆς προικός, ἢ ἄλλως διενεργηθῇ προσωρινή κατάσχε-/29 σις τῆς ἐν Σαρή Πάσχου μαχαλᾷ εὐρισκομένης οἰκίας του /30 ὑπ' ἀριθ.33.4 παρά τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ, μέχρις οὗ ἀποπερα-/31 τωθῇ ἢ μεταξύ αὐτῆς καί τοῦ συζύγου της ὑφισταμένη δίκη/32 ἀλλὰ καί τῆς κατασχέσεως ταύτης ἀνεπαρκοῦς θεωρηθείσης /33 ὑπ' αὐτῆς, ἅτε ἐπὶ τυνας μόνον ἡμέρας ἰσχυούσης / 34 συνωδᾷ τῷ νόμῳ, τοῦ δέ συζύγου αὐτῆς ἐκ παντός τρό-/35 που διενεργοῦντος τὴν μεταγραφὴν ταύτης ἐπ' ὀνόματι /36 τῆς μητρός του πρὸς καθυστέρησιν τῆς προικός της, διὰ /37 ταῦτα παρακαλεῖ, ἵνα κατὰ νόμον ἐκδοθῇ ἀπόφασις / 38 καταδικάζουσα αὐτόν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ τραχώ-/39 ματος, δι' ἧς δυνήσεται ἵνα διενεργήσῃ ἐντελῇ κατὰ-/40 σχεσιν τῆς εἰρημένης οἰκίας του./41 Τῆς αἰτήσεως ταύτης παραπεμφθείσης ἀρμοδίως ἐνώ-/42 πιον τοῦ δικαστηρίου τούτου καί τῆς ὑποδέσεως εἰση-/43 χθείσης ὑπὸ συζήτησιν κατὰ τὴν σήμερον συνεδρίαν /44 παρέστη ἀντ' αὐτῆς ὁ πατήρ της Ἀθανάσιος Κουτσουσί-/45 μου ὡς ἐπίτροπος δυνάμει τακτικοῦ πληρεξουσίου ἐγγρά-/46 φου ὑπὸ ἡμερομ. 17 Μαρτίου καί ἀριθ. πρωτ. 253· ἀνα-/47 πτύξας δέ καί προφορικῶς τὰ ἐν ταῖς ρηθείσαις ἀναφο-/48 ραῖς τῆς θυγατρὸς του καί αὐτοῦ ἐξητήσατο τὴν παρα-/49 δοχὴν τῆς αἰτήσεώς της. ὁ δ' ἐπίσης παραστάς γαμβρός /50 αὐτοῦ Κώτσιος Σμίλιος ἔλεξεν ὅτι τῆς συζύγου του καί /51 πρό τοῦ γάμου αὐτῆς πασχούσης ἐκ τοῦ πάθους τῆς / 52 ἐπιληψίας, ἣν δύναται ἵνα ἀποδείξῃ τοῦτο ἐν ἀνάγκῃ / 53 καί δι' ἀξιοπίστων μαρτύρων, οἱ γονεῖς αὐτῆς προγνω-/54 ρίζοντες τὴν ἐμπαθεῖν κατάστασιν τῆς θυγατρὸς των / 55 ἔπρεπε νὰ μὴ ὑπανδρεύωσιν αὐτὴν καί καταστή-/56 σωσιν οὕτω καί αὐτόν δυστυχῇ, καί ἐξητήσατο τὴν ἀ-/ 57 πόρριψιν τῆς αἰτήσεως τοῦ πενθεροῦ του καί τὴν ἐπιδίκα-/58 σιν τοῦ τραχώματος εἰς αὐτόν, ὅτε ὑποστάντα πολλά / 59 ἔξοδα πρὸς θεραπείαν αὐτῆς. / 60. Ἀκοῦσαν τὴν προφορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν προ-/61 τάσεων τοῦτων./ 62 Διελθὼν τὴν δικογραφίαν /63 Σκεφθὲν κατὰ νόμον / 64 Ἐπειδὴ ἡ γυνὴ καί συνεστῶτος τοῦ γάμου δύναται/65 νὰ κρατήσῃ τὸν βίον του διὰ τὴν προῖκα, τὴν προ γάμου /66 δωρεάν καί τὰ ἐξώπροικα. / 67 Ἐπειδὴ καί ἂν ὁ ἀνὴρ πτωχεύσῃ, ἢ μὲ ἄλλον τρόπον/68 φθείρῃ τὴν προῖκα ἢ ὅλη ἢ μέρος, δύναται ἡ γυνὴ νὰ /69 κρατήσῃ ὑπὲρ τῆς προικός αὐτῆς καί προγαμιαίας /70 δωρεᾶς καί ἐξωπροίκων, πράγματα τοῦ ἀνδρός διὰ

Οι πληροφορίες που αντλεί κανείς από όλες τις εγγραφές που προαναφέρθηκαν είναι και ποικίλες και ενδιαφέρουσες, όπως πολλά είναι και τα ερωτήματα που ανακύπτουν. Στο πλαίσιο όμως της εργασίας αυτής θα περιοριστούμε σε ορισμένες μόνο επισημάνσεις:

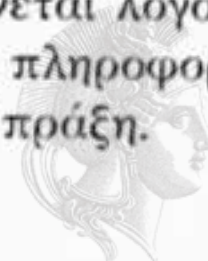
1) Όσον αφορά το αντικείμενο της διαφοράς, αυτό καθαυτό, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς από την απλή και μόνον ανάγνωση των εγγραφών ότι ο δεσμός του «τραχώματος», που είχε αποτελέσει αντικείμενο διενέξεων²⁵, εξακολουθούσε να βρίσκει εφαρμογή στην Κοζάνη περί τα τέλη του 19^{ου} αι.²⁶ Μάλιστα και τα δύο όργανα τόσο δηλαδή η Δημογεροντία όσο και το Μικτό Εκκλησιαστικό Δικαστήριο που έκριναν την ίδια διαφορά, οδηγήθηκαν στη λήψη της ίδιας απόφασης, την επιστροφή δηλαδή του «τραχώματος» στη σύζυγο πριν τη λύση του γάμου.

2) Ως προς το εφαρμοζόμενο δίκαιο, στα πρακτικά της Δημογεροντίας δε γίνεται επίκληση κάποιων συγκεκριμένων διατάξεων στις οποίες στηρίχτηκε η απόφαση. Αντίθετα η απόφαση του Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου δεμελιώνεται, όπως είδαμε, στις διατάξεις του Αρμενόπουλου και του Θεόφιλου Καμπανίας.

τήν / 71 ιδίαν της προϊκα, ήτις προτιμάται παντός δανειστού./72 καί ἐπειδή ἡ προῖξ δέν χάνεται, ἀλλά πάντοτε ζητεῖται καί /73 ὕστερον ἀπό τεσσαράκοντα χρόνους ./74 καί ἐπειδή διά πέντε μόνο αἰτίας κερδαίνεται ἡ προῖξ ὑπό /75 τοῦ ἀνδρός, μεταξύ δέ τῶν περιπτώσεων τοῦτων δέν συγκαταλέγεται καί ἡ προσαπτομένη αὐτῇ κατηγορία. /77 Διά ταῦτα/78 Ἰδόν καί τίς διατάξεις Ἀρμεν.βιβλίον Δ τίτλος Η Θεοφ. Καμ.περί προικός ζώσης γυναικός, σελ.111, 115, 119 Ν./ 80 Σερουῖου οἰκογενειακ. δίκαιον περί ἀναλήψεως προικός /81 σελ. 136, 140./82 πρωτοδίκως ἀποφασίζει παμψηφεί/83 Ἀποδέχεται τήν ὑπό ἡμερομηνίαν 16 Ἰανουαρίου αἴτη-/84 σιν τοῦ Ἀθ. Κουτσουσίμου ἀντιπροσώπου τῆς θυγατρὸς του /85 ὡς νόμιμον καί δικαίαν./86 Ἀπορρίπτει τήν αἴτησιν τοῦ Κώτσιου Σμήλιου περί ἀπορ-/87 ρίψεως τῆς αἰτήσεως τοῦ ρηθέντος πενθεροῦ του καί ἐπιδι-/ 88 κάσεως εἰς αὐτόν τοῦ περί οὗ ὁ λόγος τραχώματος. /89 Κηρύττει τήν Αἰκατερίνην Ἀθ. Κουτσουσίμου ὡς ἔχουσιν /90 πληρέστατον δικαίωμα, ἵνα λάβῃ τήν αὐτῇ ἀνήκουσαν/91 προῖκα της. /92. Καταδικάζει τόν Κώτσιον Σμήλιον εἰς τήν ἀπότισιν / 93 τοῦ εἰρημένου τραχώματος ἀνερχομένου εἰς τριάκον-/94 τα καί ὀκτώ λίρας ὀθωμ; (38)/95 Ἀναθέτει τήν ἐκτέλεσιν τῆς παρούσας ἀποφάσεως /96 εἰς τό ἐνταῦθα ἀρμόδιον ἐκτελεστικόν τμήμα/97 τῆς σεβαστῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως. /98 Ἐγένετο ἀπεφασίσθη καί αὐθημερόν ἐδημοσιεύ-/99 θη./100 Ὁ Πρόεδρος Τά μέλη/101 Ὁ Σερβίων καί Κοζάνης Κων-/102 στάντιος Παναγιώτης Δ. Ρεπανᾶ /103 Γεώργιος Ν. Τσιμηνάκης /104 Χαρίσιος Καφοκούλος /105 Ἐμμ. Δαρδούφα /106 Δημήτριος Α. χασάπη /107 Κωτούλης Πολυζούλη /108 Ἰωάννης Ἀργ. Βούρκα /109»

25. Βλ. παραπάνω σημ. 11.

26. Στοιχείο που συνιστά ένδειξη ότι ο δεσμός του «τραχώματος» εξακολουθούσε να εφαρμόζεται στην πράξη και μετά το 1844 παρά τις περιοριστικές διατάξεις του Πατριαρχείου που είχαν εκδοθεί (σημ. 11). Βλ. και Πανταζόπουλου, Εκκλησία και δίκαιον, σελ. 185, όπου επισημαίνεται ότι μετά το 1844 δε γίνεται λόγος για το τράχωμα στις «πατριαρχικές» πηγές και ότι απουσιάζουν σχετικές πληροφορίες από «ιδιωτικές» πηγές για την εφαρμογή και εξέλιξη του δεσμού στην πράξη.

3) Καταδεικνύεται μια παράλληλη δικαστική δικαιοδοσία κοινοτικών και εκκλησιαστικών οργάνων σε διαφορές οικογενειακού δικαίου. Βέβαια, το γιατί και τα δύο αυτά όργανα επιλήφθηκαν της ίδιας διαφοράς είναι ένα ζητούμενο. Μήπως, η συμβιβαστική διευθέτηση από τη Δημογεροντία για την επιστροφή του τραχώματος δεν ικανοποιούσε ή δεν παρείχε τη δέουσα ασφάλεια στη σύζυγο, γι' αυτό κατέφυγε και στο εκκλησιαστικό δικαστήριο; Μήπως η απόφαση του εκκλησιαστικού δικαστηρίου είχε στη συνείδηση της αιτούσας, των διαδίκων, ίσως και των ίδιων των μελών των δύο οργάνων μεγαλύτερη βαρύτητα; Μήπως, με άλλα λόγια, αυτό μαρτυρά μια υπεροχή του εκκλησιαστικού δικαστηρίου έναντι του κοινοτικού; Ή μήπως, αντίθετα, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει μια συνεργασία, ίσως και αλληλοσυμπλήρωση των δύο αυτών οργάνων;²⁷ Και αν κάτι τέτοιο συμβαίνει, υπήρχε κάποιο διακριτό διαχωριστικό όριο στις δικαιοδοσίες τους;

Η έλλειψη περισσότερων στοιχείων από τις συγκεκριμένες μαρτυρίες καθιστά παρακινδυνευμένη τη συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Μια ένδειξη ωστόσο που θα μπορούσε ίσως –ως ένα βαθμό τουλάχιστον– να δια φωτίσει κάπως το παραπάνω ζήτημα προσφέρει ένα άλλο στοιχείο.

Συγκεκριμένα: Αν κανείς αντιπαραβάλλει τα τρία πρακτικά, θα διαπιστώσει ότι τόσο στο δικαστήριο της Δημογεροντίας όσο και στο Μητροπολιτικό προήδρευε αυτοπροσώπως το ίδιο πρόσωπο: ο Μητροπολίτης Κωνσταντίνος²⁸. Θα διαπιστώσει επίσης ότι τα πρόσωπα που

27. Θα μπορούσε κανείς να υποδέσει ότι η σύζυγος αποτάθηκε πρώτα στη Δημογεροντία σε μια προσπάθεια συμβιβαστικής επίλυσης της μεταξύ τους διαφοράς, που όμως απέβη άκαρπη στην πράξη. Ενδέχεται πάλι η συντηρητική κατάσχεση που είχε επιβληθεί από τη Δημογεροντία να μην της παρείχε επαρκή εξασφάλιση, οπότε και προσέφυγε στο εκκλησιαστικό δικαστήριο πιστεύοντας ότι με το κύρος της απόφασής του θα διασφάλιζε καλύτερα τα συμφέροντά της. Πάντως, η προσφυγή της ίδιας ενάγουσας και στο εκκλησιαστικό δικαστήριο αποτελεί ένδειξη ότι η απόφαση της Δημογεροντίας δεν παρήγαγε δεδικασμένο. Επιπλέον, η απόφαση του Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου διέλαβε στο διατακτικό της καταψηφιστική διάταξη («καταδικάζει τόν Κώτσιον Σμήλιον εἰς τήν ἀπότισιν τοῦ εἰρημένου τραχώματος»), σε αντίθεση με τα αναφερόμενα στις αποφάσεις της Δημογεροντίας. Το στοιχείο αυτό μας επιτρέπει να εκτιμήσουμε ότι η απόφαση του εκκλησιαστικού δικαστηρίου επείχε και θέση εκτελεστού τίτλου για αναγκαστική εκτέλεση σε βάρος του επίμαχου ακινήτου του συζύγου της. Πρβλ. Λυδίας Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, *ό.π.*, σελ. 136 [28], 147 επ.

28. Ο Κωνσταντίνος (Κωνσταντίνος) Ματουλόπουλος γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1841. Σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διατέλεσε αρχιδιάκονος στη Μητρόπολη Θεσσαλονίκης και το 1875 χειροτονήθηκε Επίσκοπος Αρδαμερίου (κωμόπολη της επαρχίας Λαγκαδά Θεσσαλονίκης). Προήχθη σε Μη-

συγκροτούσαν και τα δύο αυτά όργανα ήταν σχεδόν τα ίδια και στις δύο περιπτώσεις. Τα μέλη δηλαδή της Δημογεροντίας που υπέγραψαν τα πρακτικά μνημονεύονται και στη σύνδεση του Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου που έκρινε την ίδια υπόθεση²⁹.

Το στοιχείο αυτό μας οδηγεί σε δύο διαπιστώσεις: πρώτον, ότι η Δημογεροντία δε λειτουργούσε ως αμιγώς κοσμικό δικαστήριο· δεύτερο, ότι δεν υπήρχαν σαφείς διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στο κοινοτικό και στο εκκλησιαστικό δικαστήριο. Η τελευταία αυτή διαπίστωση είναι κατά την γνώμη μου χαρακτηριστική για την απονομή της δικαιοσύνης στην Κοζάνη του 19^{ου} αιώνα. Όπως μάλιστα φαίνεται και από μια τέταρτη εγγραφή, τα δύο αυτά όργανα αλληλοσυμπληρώνονταν ή –ακριβέστερα– αλληλοκαλύπτονταν.

τροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης το 1889 όπου και παρέμεινε επί 3ετία. Μετατέθηκε στη Μητρόπολη Δρυινουπόλεως (από τις αρχαιότερες της Ηπείρου) και επανήλθε στην Κοζάνη το 1894 όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του το 1910. Δραστήριος και ιδιαίτερα αγαπητός Μητροπολίτης, μερίμνησε κυρίως για τα σχολεία της πόλης, την επίλυση ενδοκοινοτικών διαφορών μεταξύ διαφόρων ομάδων και πρωτοστάτησε για τη σύνταξη του Κανονισμού της Κοινότητας του 1895. Βλ. σχετικά, Π.Ν. Λιούφη, ό.π., σελ. 117 επ., Η.Κ. Λαμπρέτσα, *Ο Μητροπολίτης Σερβίων και Κοζάνης Κωνστάντιος Ματουλόπουλος 1841-1910*, Κοζάνη 1997, σελ. 3 επ.

29. Στις συνεδριάσεις της Δημογεροντίας στις 10.1.1892 και 19.1.1892 μετείχαν, εκτός του Μητροπολίτη Κωνστάντιου, οι Παναγιώτης Ρεπανάς, Ιωάννης Βούρκας, Γεώργιος Τσιμηνάκης, Εμμανουήλ Στεργίου (Δαρδούφας), Χαρίσιος Καψόκουλος, Κωτούλης Πολυζούλης, Δημήτριος Καραγκούνης και Χριστόδουλος Τιτέλης, οι οποίοι, πλην των δύο τελευταίων, μετείχαν και στη συνεδρίαση του Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου στις 19.1.1892. Στο τελευταίο μετείχαν επιπλέον οι Δημήτριος Χασάπης και Δημήτριος Ρόμπαπας (για τα πρακτικά βλ. παραπάνω σημ. 14, 15, 24). Όλοι ήταν επιφανείς πολίτες της Κοζάνης, έμποροι και κτηματίες. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για ένα και το αυτό όργανο, καθώς ήταν σύνηθες να συγκροτείται το Μικτό Εκκλησιαστικό Δικαστήριο με μέλη της Δημογεροντίας. Βλ. και Μ.Γ. Θεοτοκά, ό.π., σελ. 216-219. Ωστόσο, από το περιεχόμενο των ίδιων των σχολιαζόμενων πρακτικών, που είναι καταχωρισμένα σε δύο διαφορετικούς κώδικες, είναι σαφές ότι πρόκειται για δύο διαφορετικά όργανα. Συγκεκριμένα, στα πρακτικά των συνεδριάσεων της Δημογεροντίας στις 10 και 19.1.1892 (βλ. παραπάνω σημ. 14, 15) με σαφήνεια αναφέρεται ότι πρόκειται για συνεδριάσεις του κοινοτικού οργάνου της Δημογεροντίας («συνήλθεν ή δημογεροντία»). Ομοίως και από το πρακτικό του Μητροπολιτικού Δικαστηρίου στις 19.1.1892 (βλ. παραπάνω σημ. 24) ξεκάθαρα προκύπτει ότι πρόκειται για άλλο δικαιοδοτικό όργανο («Το δικαστήριο της Έερās Μητροπόλεως Κοζάνης ...συνήλθεν δημοσία... όπως δικάση επί της έξής ύποδέσως...»). Επιπλέον είναι χαρακτηριστική η λιτότητα του κειμένου των πρακτικών της Δημογεροντίας, όπου παρατίθενται συνοπτικά το αντικείμενο της διαφοράς και η απόφαση, σε αντίθεση με το πρακτικό του Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου όπου αναπτύσσονται το ιστορικό της υπόθεσης, οι ισχυρισμοί των διαδίκων, το σκεπτικό του δικαστηρίου, οι διατάξεις που χρησιμοποιήθηκαν και το διατακτικό.

Συγκεκριμένα, σε μια άλλη εγγραφή του κώδικα Δημογεροντίας διαβάζουμε τα εξής: Στη συνεδρίαση της 12^{ης} Ιανουαρίου 1890, στην οποία προήδρευε ο Μητροπολίτης Κωνσταντίας, παρουσιάστηκε ο Παρασκευάς Λαδούς και ζήτησε άδεια να συνάψει δεύτερο γάμο. Την άδεια αυτή του την είχε αρνηθεί προηγουμένως η Μητρόπολη με το αιτιολογικό ότι είχε καταχραστεί την προίκα της πρώην συζύγου του.

Είναι γνωστή η αποδοκιμασία της Εκκλησίας στους διαδοχικούς γάμους και η ανοχή της στη σύναψη δεύτερου γάμου³⁰. Σύμφωνα δε με το Κανονικό δίκαιο αρμόδιος για χορήγηση άδειας γάμου ήταν ο οικείος Αρχιερέας³¹. Όμως ο Παρασκευάς Λαδούς, που δεν έλαβε την άδεια που επεδίωκε, κατέφυγε και στη Δημογεροντία με το ίδιο αίτημα. Διαπιστώνοντας η Δημογεροντία ιδίοις όμμασι την ένδειά του, την «έλεεινή» —όπως αναφέρεται στο πρακτικό— κατάστασή του, του χορήγησε τελικά την άδεια³².

Τέτοια δικαιοδοσία όμως της Δημογεροντίας δε δεμελιωνόταν πουθενά. Παρόλα αυτά διαπιστώνουμε χορήγηση της άδειας από ένα κοινοτικό όργανο με το επιχείρημα της επιείκειας και ουσιαστικά μια πα-

30. Η Εκκλησία ανεχόταν το δεύτερο γάμο, ενίοτε δε επέβαλε και επιτίμια, όπως απαγόρευση προσευχής και νηστείας για ορισμένο χρόνο και αποδοχή μετά από συγγνώμη, απαγόρευση εκκλησιαστικής σύμπραξης στις πανηγυρικές διατυπώσεις κ.α. Βλ. ενδεικτικά J. Zhishman, *Το δίκαιον του γάμου της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας*, μτφρ: Μ. Αποστολόπουλος, τόμ. 2^{ος}, Εν Αθήναις 1913, σελ. 54 επ.

31. Από αρχαιοτάτων χριστιανικών χρόνων η τέλεση του γάμου ήταν δικαίωμα του Επισκόπου, γι' αυτό και η ιερολογία γινόταν από αυτόν ή από εντεταλμένο του (εφημέριο ενορίας). Η γραπτή άδεια από την αρμόδια επισκοπική αρχή για ιερολογία του γάμου ήταν άγνωστη αρχικά, αργότερα όμως θεωρήθηκε αναγκαίος όρος για το κύρος του γάμου. Η έλλειψή της δε συνιστούσε ανατρεπτικό κώλυμα γάμου και μάλιστα από το 1893 και μετά πολλοί γάμοι που έγιναν χωρίς ειδική επισκοπική άδεια αναγνωρίστηκαν δικαστικά ως έγκυροι από το Πατριαρχείο. Βλ. Μ.Γ. Θεοτοκά, ό.π., σελ. 153, 177, J. Zhishman, ό.π., σελ. 630 επ.

32. Ειδικότερα, αναφέρεται στο (τέταρτο) πρακτικό της 12.1.1890, στο 6^ο φύλλο του (κοινοτικού) κώδ. 42 : «Εν Κοζάνη σήμερον τήν δωδεκάτην τοῦ μηνός Ιανουαρίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσι-/1 οστοῦ ἐνενηκοστοῦ ἔτους, ἡμέραν δέ τῆς ἐβδομάδος Παρασκευῆν καί ὥραν πρό/2 μεσημβρίας τετάρτην συνῆλθεν εἰς τακτικὴν συνεδρίαν ἡ δημογεροντία ὑπὸ τὴν /3 προεδρίαν τῆς Α. Πανιερότητος τοῦ ἁγίου Σερβίων καὶ Κοζάνης κυρίου Κωνσταν-/4 τίου ἵνα θεωρήσῃ καὶ δικάσῃ τὰς ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει περιεχομένας ὑποθέσεις κ(αί)/5 περί διαφορῶν ἀντικειμένων συσχεφθῇ ἀφορώντων το κοινόν τῆς πόλεως. Τῆς δε ὥρας/6 ἐπεκτάσεως ἐκηρύχθη ἡ ἑναρξίς κ(αί) πρῶτον μὲν ἐγένετο λόγος ὅτι ὁ διορισθεὶς Γεώργιος/7... /8... /50... ὁ δὲ Παρασκευᾶς Ἄννης Λαδοῦς ἐμφανισθεὶς δι-/51 ἄ προφορικῆς αἰτήσεως ἐζήτησεν ἄδειαν δευτέρου γάμου, διότι ἐμποδί-/52 ζεται ὑπὸ τῆς Ι. Μητροπόλεως, ἐπειδὴ καταχρᾶται τὴν προῖκαν τῆς πρώην αὐ-/53 τοῦ συζύγου συνισταμένην ἐκ 33 λιρῶν ἀνεχειᾶς ἔνεκα; ληφθείσης δὲ ὑπ' ὄψιν τῆς /54 ἐλεεινῆς αὐτοῦ καταστάσεως ἐνεκρίθη νά παραχωρηθῇ αὐτῷ ἡ ἄδεια...».

ρέκταση της αποκλειστικής δικαιοδοσίας της Εκκλησίας. Η παρουσία του Μητροπολίτη στην προεδρία του κοινοτικού οργάνου φαίνεται ότι κάλυπτε την αναρμοδιότητα της Δημογεροντίας να επιλαμβάνεται τέτοιων υποθέσεων. Αλλά και από την άλλη η προσφυγή του αιτούντος σε αναρμόδιο όργανο –το κοινοτικό δικαστήριο– υπό την προεδρία όμως του Μητροπολίτη φαίνεται ότι του εξασφάλισε τελικά την άδεια εκείνη, που η Μητρόπολη για λόγους ηθικούς του είχε αρνηθεί: μια άδεια που βλέπουμε να παρέχεται από ένα όργανο, η αναρμοδιότητα του οποίου μοιάζει να θεραπεύεται μέσα από τη συμμετοχή στη σύνθεσή του εκείνου του προσώπου που προΐστατο στο αρμόδιο πάνω στα ζητήματα αυτά εκκλησιαστικό δικαστήριο³³.

Γ. Συνοψίζοντας, όσο αυτό είναι δυνατό, τα παραπάνω δεδομένα, μπορούμε να καταλήξουμε στην εξής διαπίστωση: Περί τα τέλη του 19^{ου} αι. στην κοινότητα Κοζάνης λειτουργούσαν τουλάχιστον δύο όργανα, η Δημογεροντία και το Μικτό Εκκλησιαστικό Δικαστήριο, τα οποία ασκούσαν μια *de facto* παράλληλη δικαστική δικαιοδοσία σε διαφορές οικογενειακού δικαίου. Η δικαιοδοσία αυτή δε φαίνεται να ήταν ευκαιριακή, αφού στον κώδικα Δημογεροντίας συναντάμε και άλλες περιπτώσεις όπου βλέπουμε το όργανο αυτό να επιλαμβάνεται τέτοιων υποθέσεων³⁴.

Δεν είμαστε σε θέση, προς το παρόν τουλάχιστον, να συμπεράνουμε σε ποια έκταση λειτουργούσε αυτή η παράλληλη δικαιοδοσία, ούτε αν επεκτεινόταν και σε άλλους κλάδους του ιδιωτικού δικαίου. Τέτοιου είδους ερωτήματα παρουσιάζουν γενικότερο ενδιαφέρον αλλά δεν μπορούν να απαντηθούν παρά μόνο μέσα από τη διερεύνηση και άλλων παρόμοιων μαρτυριών, κάτι που σίγουρα ξεπερνά τα όρια αυτής της μελέτης.

33. Βλ. και Πανταζόπουλου, *Community Laws*, σελ. 484, όπου σημειώνεται ότι στη Δ. Μακεδονία υπήρχε στενή συνεργασία και αλληλεξάρτηση μεταξύ των κοινοτικών οργάνων και της Εκκλησίας στη διευθέτηση των υποθέσεων της κοινότητας.

34. Τελείως ενδεικτικά μνημονεύουμε πρακτικό της 6.10.1889 όπου καταγράφεται υπόθεση απόδοσης προίκας από την πεθερά στην ενάγουσα χήρα σύζυγο, πρακτικό της 20.10.1889 με υπόθεση διαζυγίου λόγω μοιχείας και πρακτικό της 12.2.1891 με υπόθεση διαζυγίου και επιστροφής πρόγαμης δωρεάς στον ενάγοντα σύζυγο.

SUMMARY

ANASTASIA PALIOU: *Parallel jurisdiction of courts over marital disputes in Kozani towards the close of the 19th century*

In the 19th century, alongside the so-called Tanzimat reforms, Ottoman state officials advanced the reorganization of the administrative system of the non-Muslim communities. The reforms in the structure of the Greek Orthodox Community and Church were introduced in 1860 through a set of regulations known as the «General Regulations». Among other things, there was an expansion of the attendance of the laity in the administration of the religious communities. Particularly, with the «Vilayet Law» (1864) the village (and its community) was recognized as the nucleus of the administrative system of Ottoman Empire. The council of elders («Dimogerontia») of the village that was forecasted in the law had tax, administrative and juridical authorities. On the occasion of the «privileges» that had been granted by the Ottomans to the Patriarchate the above mentioned juridical authority was extended, so that, at certain times, the community courts gained territory concerning ecclesiastical in the resolution of private disputes.

The community of Kozani (in Western Macedonia), that is said that had been settled the 14th century, knew a growth during the 18th century and acquired a «Regulation» at 1895. It was not acquaintance up to today if apart from the ecclesiastical courts existed also community bodies with power of handing-over of justice. Information on this question offers an unpublished community code with records of the «Dimogerontia» of Kozani which covers the period 1889-1916. With the present work are searched, among others, two records that are registered in this code. They deal with a conflict between two spouses for return of «trachoma» at the duration of marriage, from where it is shown the exercise of juridical power from this community council. The «trachoma» was a donation of money or even real estates from the parents of the bride to the in future groom in order to ensure their daughter's marriage. It was evolved by simple habit in institution. It created a lot of problems and it compelled the Patriarchate to publish 14 circulars on its restriction during 1700-1844.

The background of the conflict is in a few words as follows: Afterwards her dismissal from the marital residence because of epilepsy the (spouse) Ekaterina Koutsousimou sued her husband to the «Dimogerontia» and she asked for her dowry that he possessed to be ensured. Specifically, she demanded an attachment of his own residence so that he does not transfer it to his mother. «Dimogerontia» accepted her claim as legal and provided her with a «tahrir» (confirmation) in order to impose attachment through the (ottoman) political authority (*1st record, 10.1.1892*). The same plaintiff came back little later with a new (law) suit to «Dimogerontia» and asked the return of «trachoma» of 38 Ottoman pounds as a better hedge against losing her dowry. The defendant spouse invoked that her parents had hidden that she suffered from epilepsy before the marriage. In any case, even if he denied initially, afterwards he accepted to return the «trachoma» (*2nd record, 19.1.1892*). The above records give us a sign that in 1892 the «Dimogerontia» of community of Kozani was invested with judicial powers over «material disputes» of marital law, even if the «Regulation» of the community that perhaps regulated such subjects was drawn up later (1895). So, we could suppose that this judicial power was grounded to the above-mentioned «Vilayet law» (article 59).

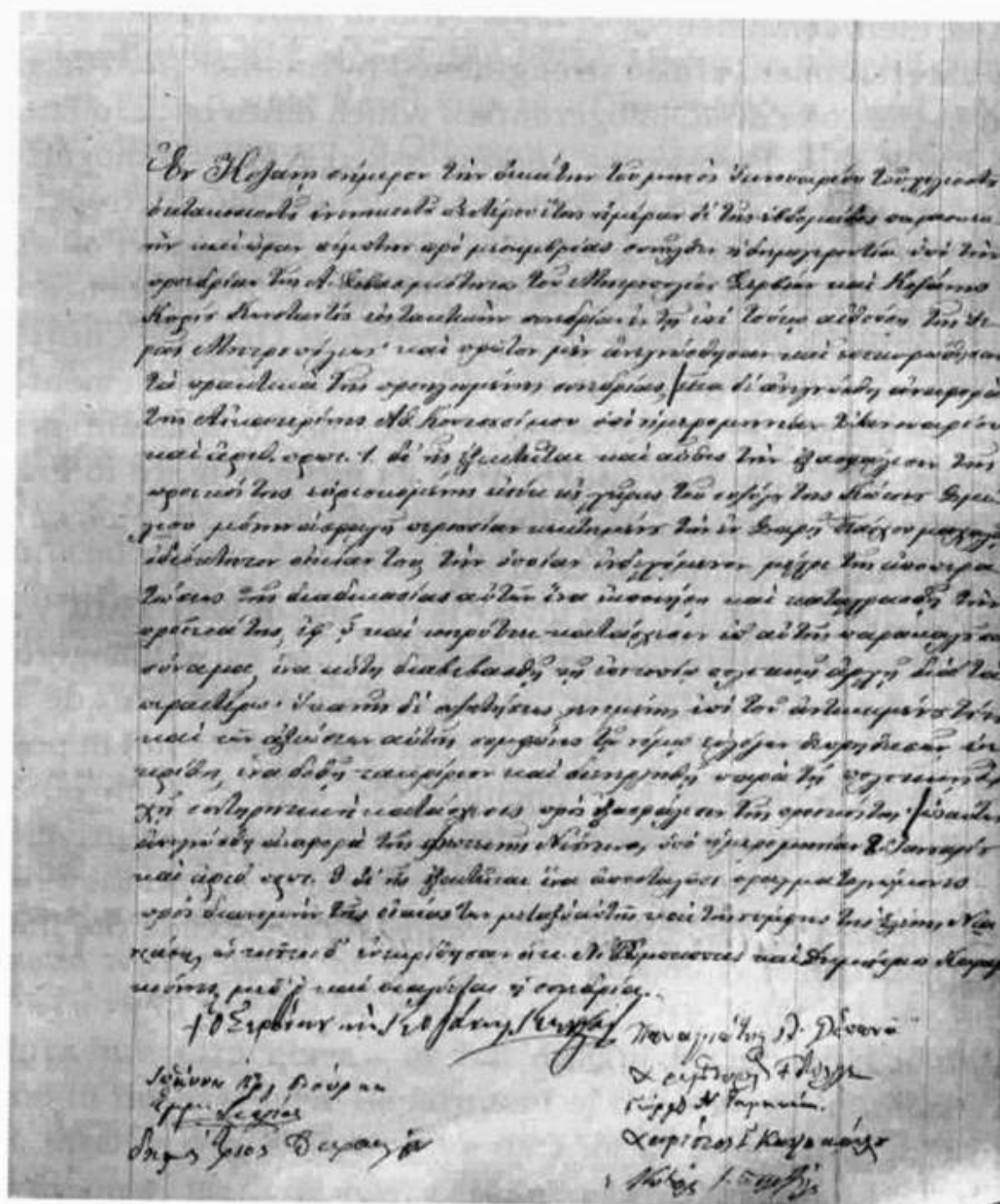
As it appears, this jurisdiction was also juridical and accommodating. However, was she exclusive or parallel with that of ecclesiastical courts? In another record (*the 3rd one*) from the Code of Mixed Ecclesiastical Court of years 1890-1899 we read that the same plaintiff had sued her husband also in the ecclesiastical court with the exactly the same demand. The particular court, at the session of 19.1.1892, applied the provisions of Armenopoulos and Theofilos Bishop of Campania with regard to the dowry, and so it recognized that the wife has a right to take back her dowry. Also, it forced her husband to return the «trachoma» and it assigned the implementation of decision in the executive department of the ottoman authority.

The three records above give us a lot of interesting information. We will only mark a few certain ascertainments: 1) institution of «trachoma» which was a subject of a lot of disputes had still application in Kozani towards the close of the 19th century. Both courts (Community and Mixed Ecclesiastical) judged the same affair and they led to the same decision, the return of «trachoma» to the spouse while the marriage was in force, 2) we do not know which provisions of the law «Dimogerontia» applied because nothing is mentioned in the proceedings. Contrary, the ecclesiastical court

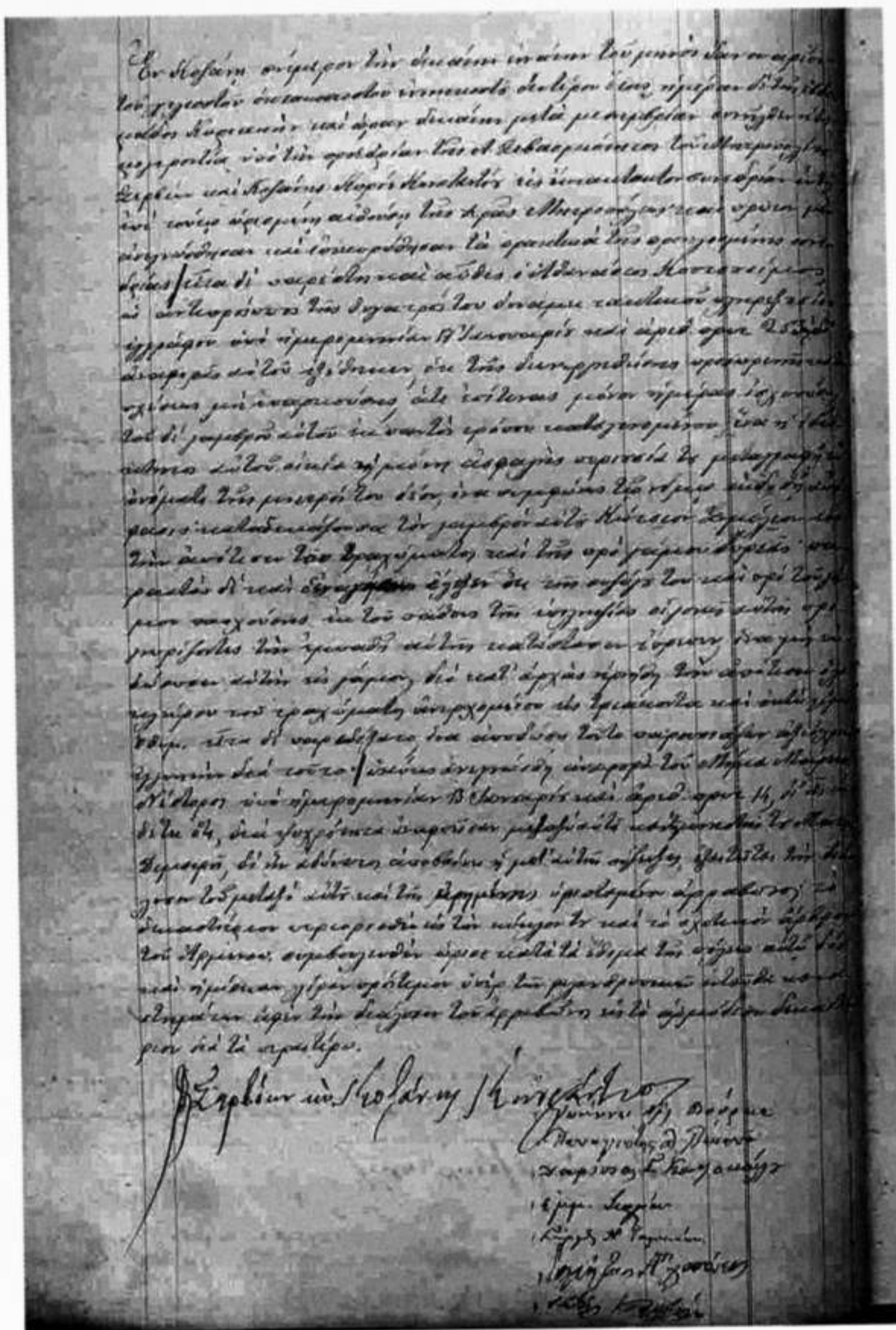
founded its decision in the provisions of Armenopoulos and Theofilos of Campania, 3) it is shown a parallel jurisdiction of both courts in the same marital disputes. Because of minimal information we cannot conclude with safety if there was some kind of distinguishable limit in their jurisdiction. However, as the Metropolite of Kozani Constantios was in the chair of both courts and the laity that constituted them were almost the same, we could say that no explicit bisector lines existed in their competences.

This ascertainment is also strengthened by another (*fourth*) record we find in the code of «Dimogerontia» which dates back to 12.1.1890. According to this, Paraskevas Ladous asked from «Dimogerontia» to give him a second marriage license because the Metropolis had denied as he had defalcated his wife's dowry. The court of «Dimogerontia» granted the license facing his case with «lenience». But «Dimogerontia» did not have such competence. Only the Church was qualified to issue the authorization of marriage. This element leads us to the estimate that the presence of Metropolite Constantios in the composition of community court cured its incompetence to grant an authorization of marriage. Also, that the two bodies supplemented or even covered their competences of one and other.

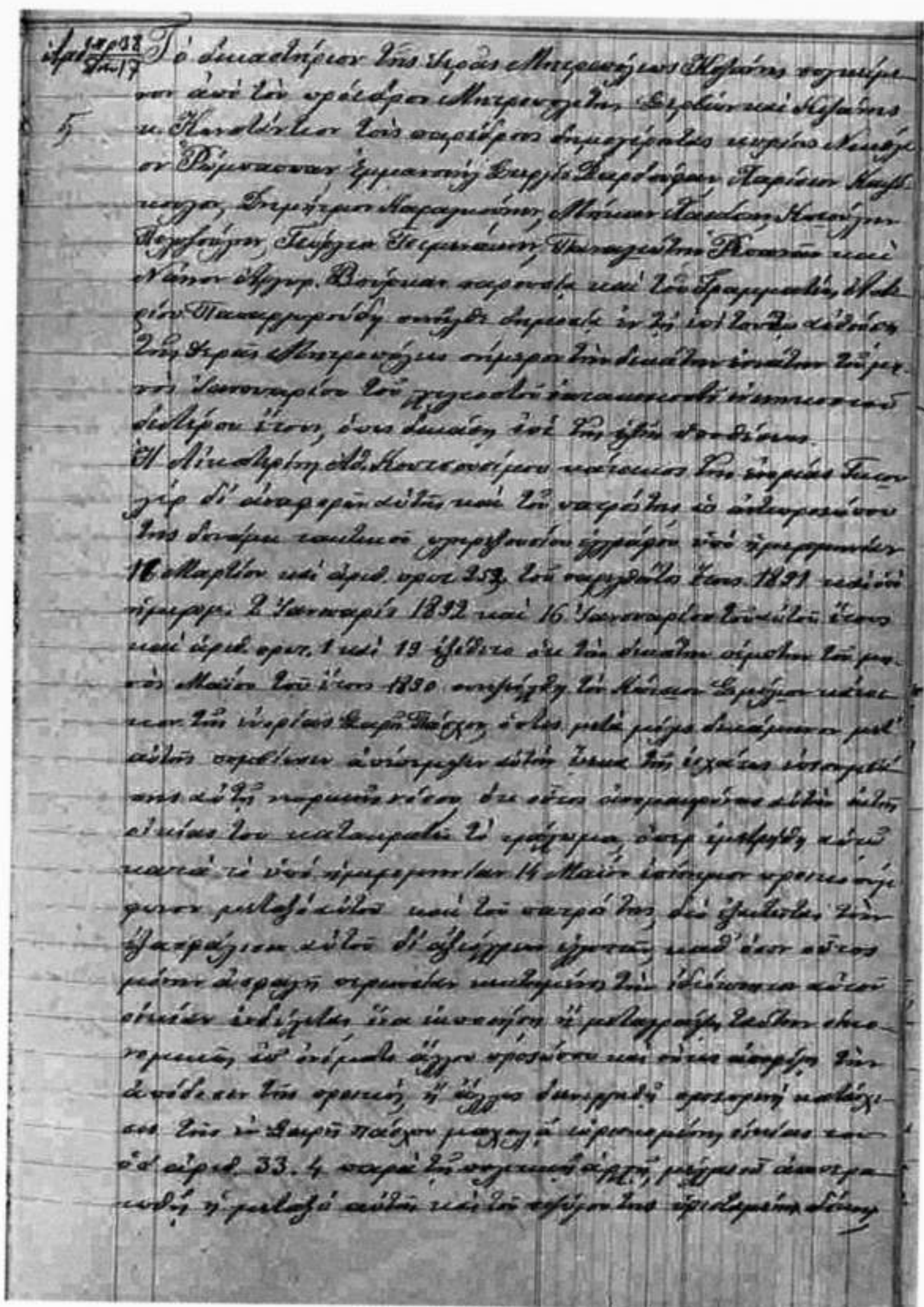
From all more it results that towards the end of 19th century in the community of Kozani functioned at least two bodies, «Dimogerontia» and Mixed Ecclesiastical Court, which were practicing a «de facto» parallel jurisdiction in disputes of marital law. We are not in position, at the present moment, to conclude the extent of this parallel jurisdiction neither if it extended also in other branch of private law. Besides, these questions have more general interest and they require the investigation of also other testimonies, that exceeds the limits of this work.-

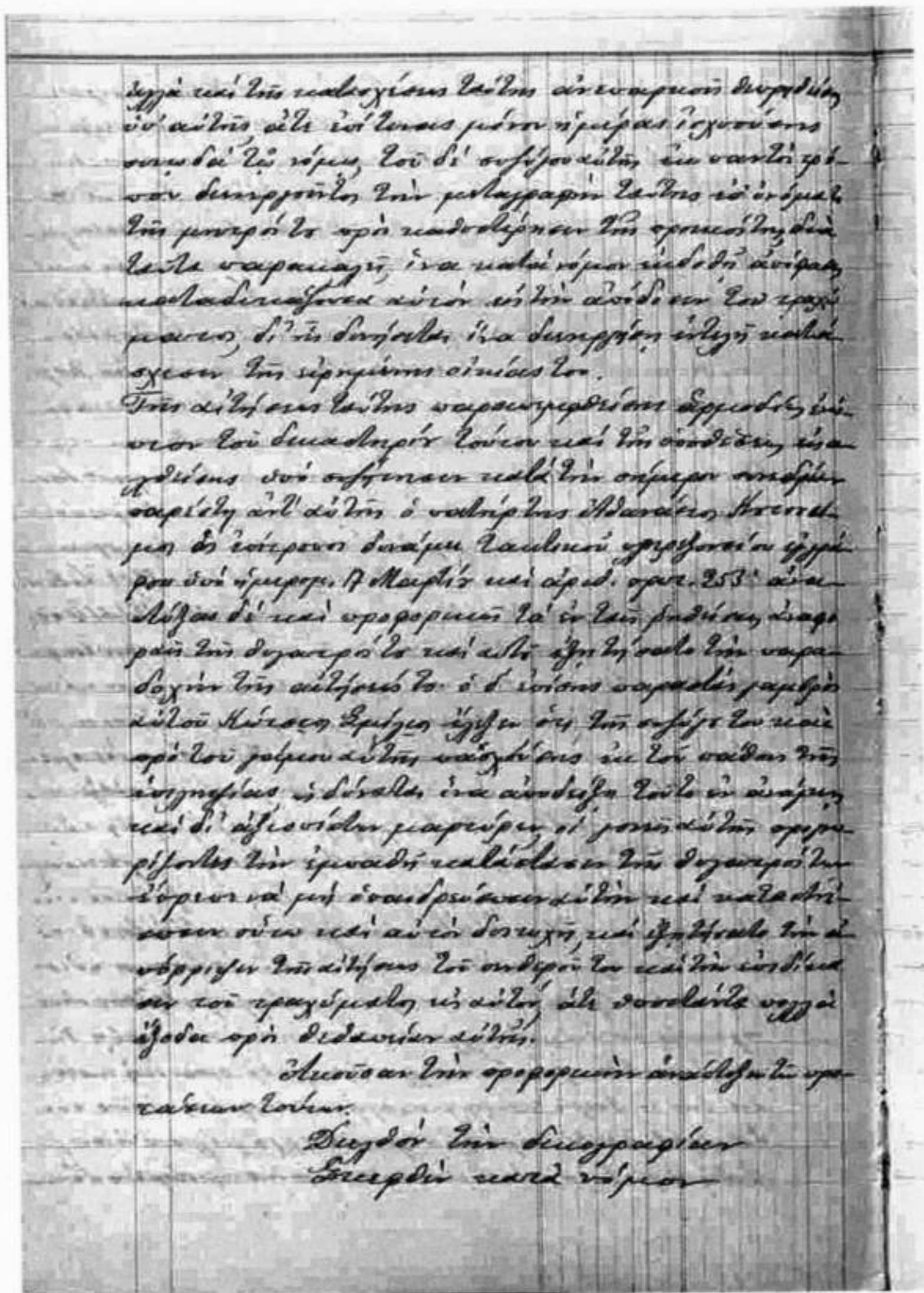
Πανομοίωτο τυπικού (10.1.1892)
του κώδ. 42 Δημογεροντίας Κοζάνης

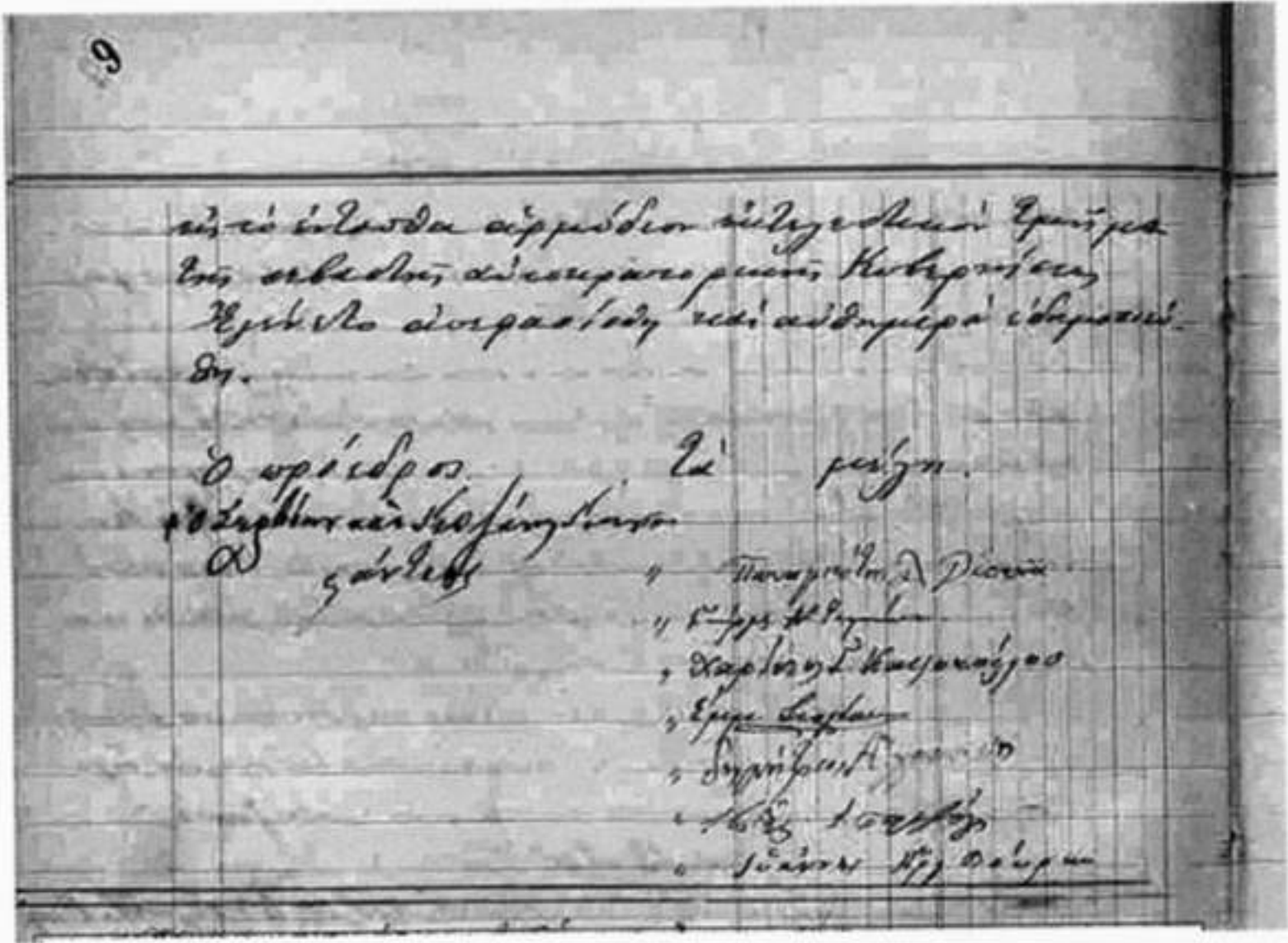
Πανομοιότυπο 2ου πρακτικού (19.1.1892)
του κώδ. 42 Δημογεροντίας Κοζάνης

Πανομοιότυπο 3ου πρακτικού (19.1.1892) του κώδ. 43
Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου Κοζάνης (φύλλο 1)

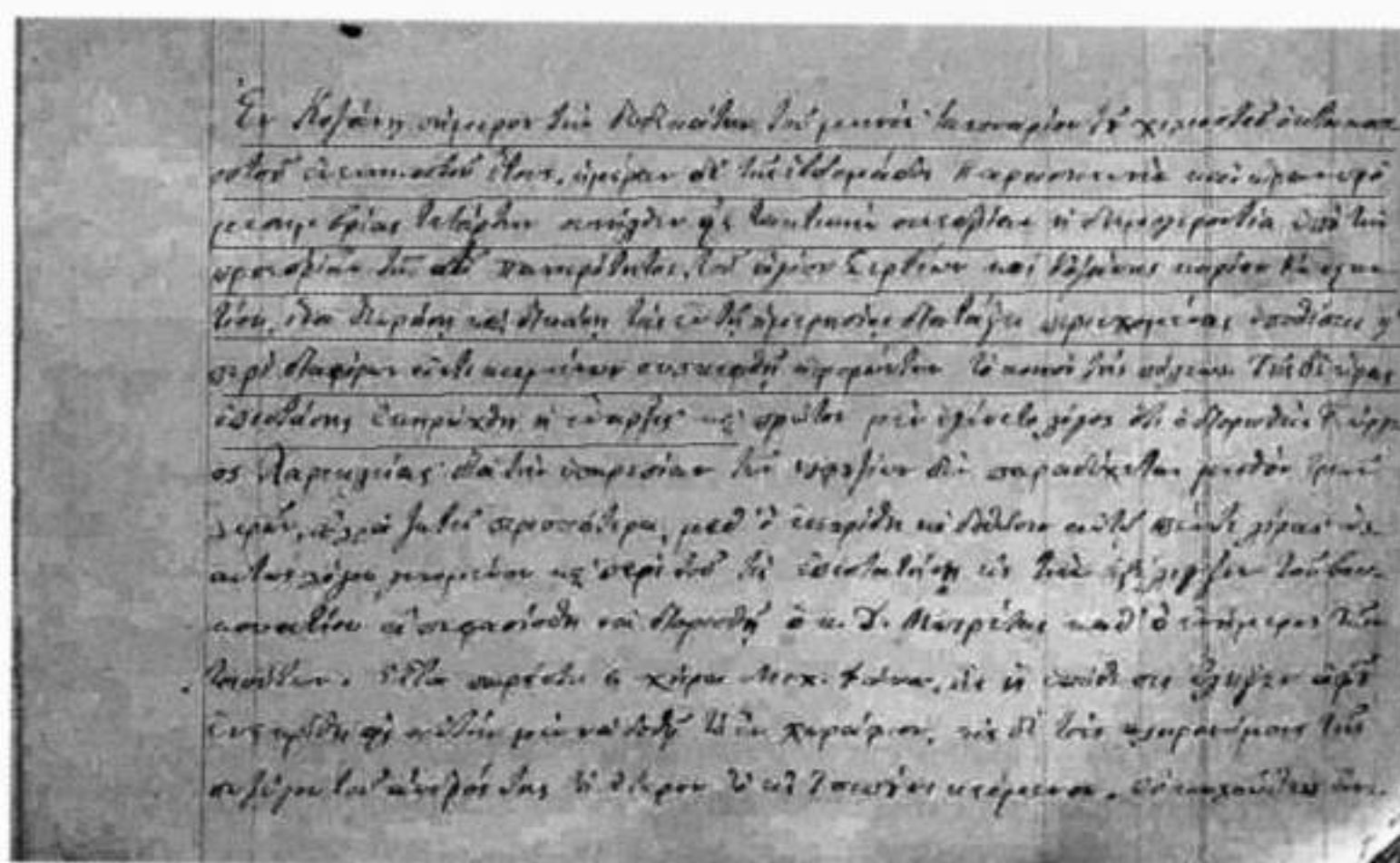

Πανομοιότυπο 3ου πρακτικού (19.1.1892) του κώδ. 43
Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου Κοζάνης (φύλλο 2)

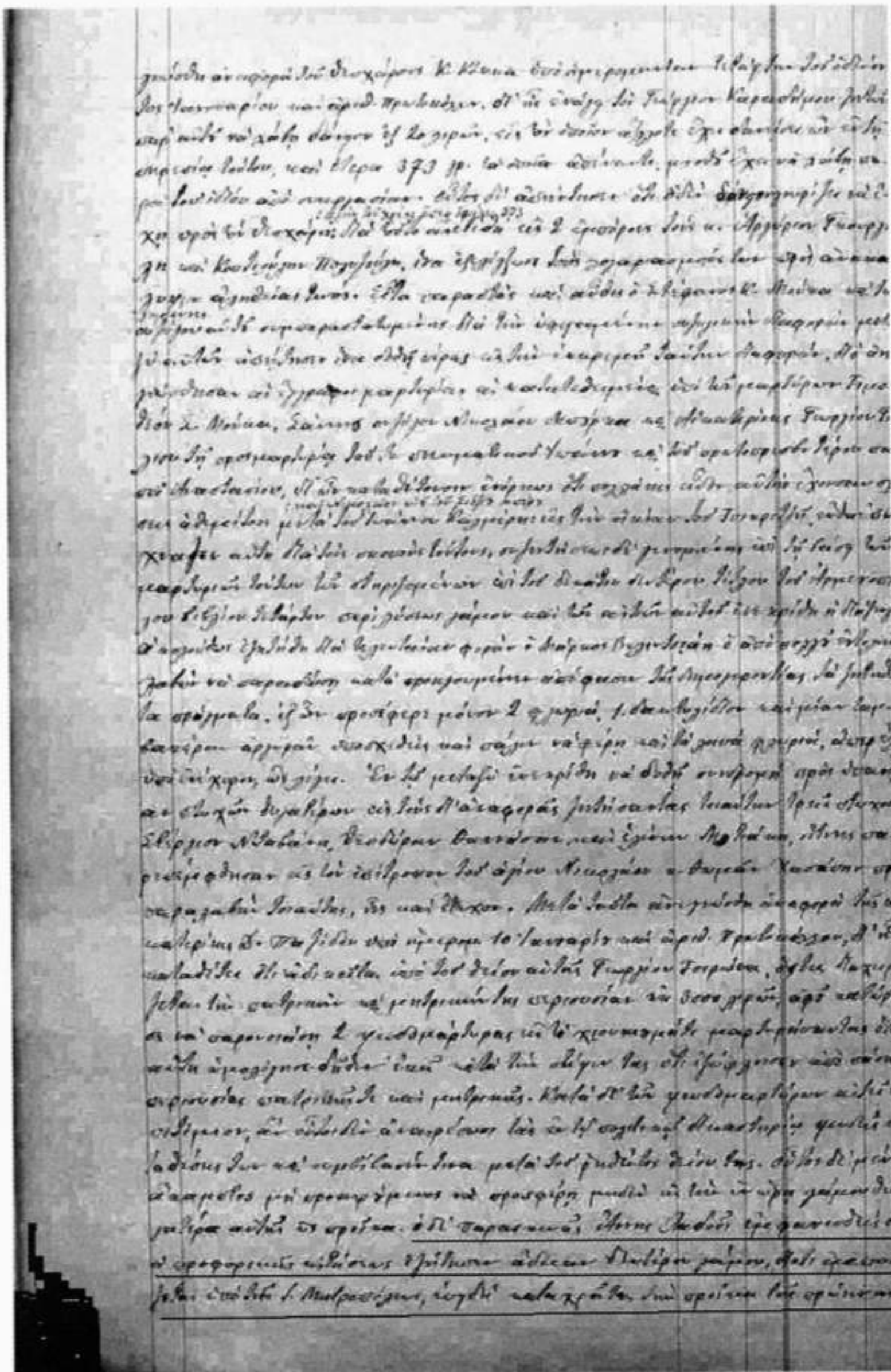

Πανομοιότυπο 3ου πρακτικού (19.1.1892) του κώδ. 43
Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου Κοζάνης (φύλλο 4)

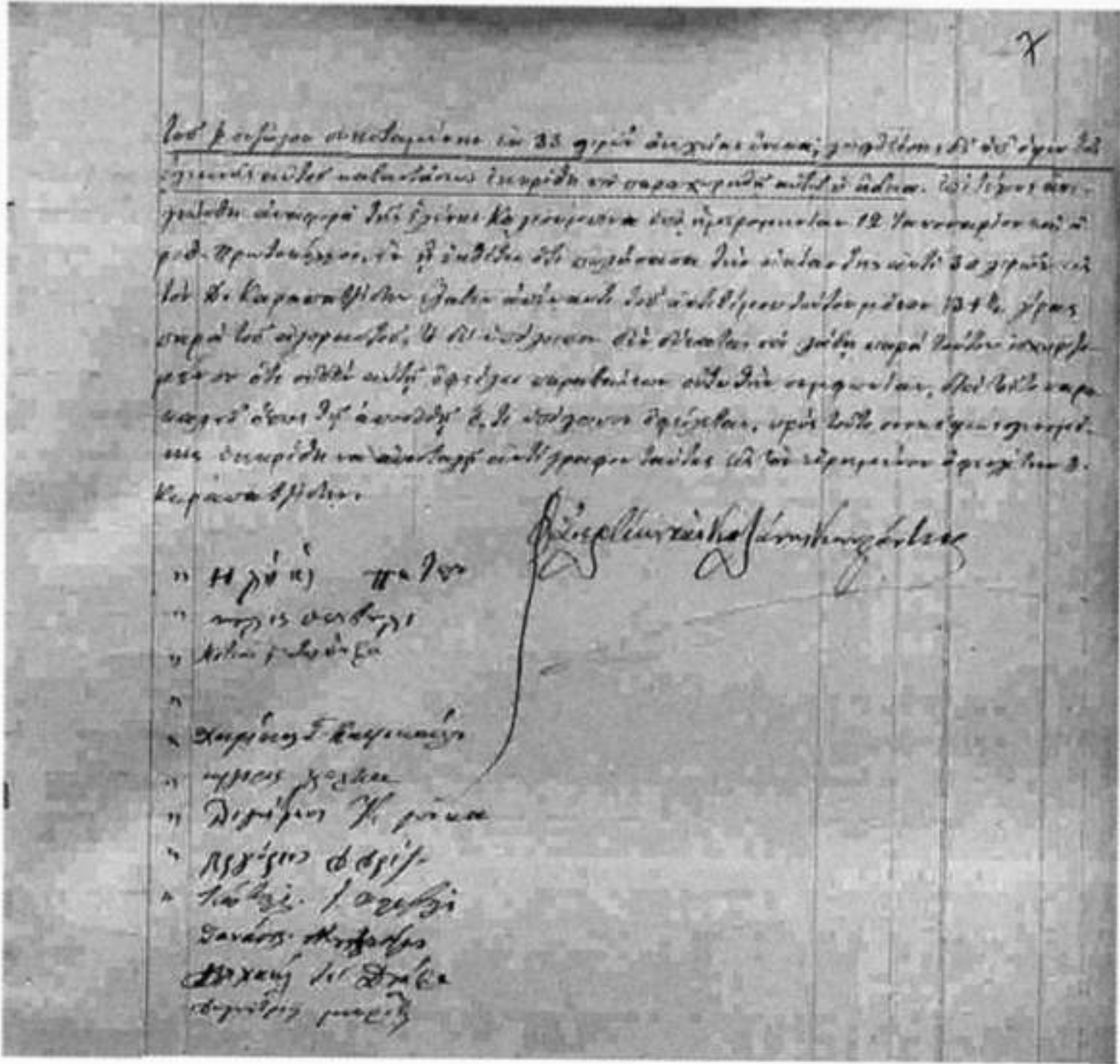

Πανομοιότυπο 4ου πρακτικού (12.1.1890)
του κώδ. 42 Δημογεροντίας Κοζάνης (φύλλο Ι)

Πανομοιότυπο 4ου πρακτικού (12.1.1890)
του κώδ. 42 Δημογεροντίας Κοζάνης (φύλλο 2)

Πανομοιότυπο 4ου πρακτικού (12.1.1890)
του κώδ. 42 Δημογεροντίας Κοζάνης (φύλλο 3)